

فهرست مطالب

شماره صفحه	عناوین
۴	فصل اول: جامع نکات حقوق جزای عمومی
۵	قسمت اول: جرم و عناصر تشکیل دهنده آن
۱۳	قسمت دوم: مجرم و مسئولیت کیفری
۲۵	قسمت سوم: مجازات‌ها، انواع، نهادهای ناظر بر آنها و موجبات سقوط
۵۹	قسمت چهارم: ادله اثبات کیفری
۶۶	فصل دوم: جامع نکات حقوق جزای اختصاصی
۶۷	قسمت اول: جرایم علیه تمامیت جسمانی اشخاص (جنایات)
۱۲۳	قسمت دوم: جرایم علیه تمامیت معنوی اشخاص
۱۳۹	قسمت سوم: جرایم جنسی
۱۴۳	قسمت چهارم: جرایم علیه اموال و مالکیت
۱۹۶	قسمت پنجم: جرایم علیه امنیت و نظم عمومی

فصل اول

جامع نکات حقوق جزای عمومی

قسمت اول:

« جرم و عناصر تشکیل دهنده آن »

● اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها (یا قلمروی اجرای قوانین جزایی در زمان)

۱. هیچ رفتاری جرم نیست، مگر در قانون به عنوان جرم تعریف و برای آن مجازات تعیین شده باشد.
۲. لزوم تفسیر مُضیق و محدود قوانین جزایی، عدم عطف به ماسبق شدن قوانین جزایی، تبرئه در مقام شک و منع دلیل تراشی به وسیله قیاس از نتایج اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها است.
۳. به موجب قاعده «عدم عطف به ماسبق شدن قوانین جزایی»، اثر قوانین جزایی ناظر بر آینده است و اثر قوانین به گذشته باز نمی‌گردد. هیچ رفتاری، به استناد قانونی که بعد از وقوع آن وضع شود و آن رفتار را جرم انگاری کند، قابل مجازات نمی‌باشد.
۴. اصل ۱۶۹ ق.ا- ماده ۴ ق.م- مواد ۱۰ و ۱۱ ق.م.ا مصوب ۱۳۹۲ از مقررات مرتبط با قاعده عطف به ماسبق نشدن قوانین جزایی هستند.
۵. به موجب ماده ۱۰ ق.م.ا قوانین کیفری ماهوی لاحق (متضمن مجازات‌های تعزیری) عطف به ماسبق نمی‌شود.
۶. مجازات‌های شرعی از جمله حدود، قصاص و دیات از شمول قاعده عدم عطف به ماسبق شدن قوانین کیفری خارج می‌باشند.
۷. استثنائات ماده ۱۰ ق.م.ا: کلیه قوانین کیفری ماهوی لاحق که به نفع متهم باشند؛ اعم از قوانین لاحق جرم زدا و قوانین لاحق مخففه (با رعایت شرایط مندرج در ماده ۱۰ ق.م.ا) و کلیه قوانین تفسیری (که در مقام تفسیر قانون سابق بر خود وضع شده و قانون جدید محسوب نمی‌شوند) عطف به ماسبق خواهند شد.

توجه

قاعده عدم عطف به ماسبق شدن قوانین جزایی در جرایم مستوجب حدود، قصاص و دیات اعمال نمی‌شود و بنابراین قوانین کیفری شرعی، به گذشته عطف می‌شوند.

۸. از قوانین مساعد به حال متهم می‌توان به قوانین مشتمل بر اسباب اباحه، معاذیر و کیفیات معاف کننده یا مخففه مجازات، قوانینی که از کیفیات مشدده مجازات بکاهند یا قوانینی که مجازات تبعی را به مجازات تکمیلی تبدیل کنند، نام برد.

۹. با لحاظ ماده ۱۱ ق.م.ا؛ قوانین کیفری لاحق مشتمل بر مقررات شکلی، نسبت به جرایم سابق بر وضع خود فوراً اجرا می‌شوند و بنابراین قوانین لاحق شکلی که همواره در راستای منافع متهم تقنین می‌شوند، عطف به ماسبق خواهند شد، مگر حقوق مکتسبه‌ای از متهم را تضییع نکنند.

۱۰. از منابع اصلی حقوق جزا می‌توان به قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قوانین مقرر در ق. مجازات اسلامی و ق.آیین دادرسی کیفری، مصوبات دولت و آیین نامه‌ها، مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام، معاهدات بین‌المللی که به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده‌اند، آراء وحدت رویه صادره از دیوانعالی کشور و منابع فقهی یا فتاوی معتبر اسلامی (با لحاظ اصل ۱۶۷ ق.ا، ماده ۲۲۰ ق.م.ا مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۵۹۷ ق. تعزیرات ۱۳۷۵) اشاره کرد.

● قلمروی اجرای قوانین جزایی در مکان

۱۱. اصل صلاحیت سرزمینی (سرزمینی بودن قوانین جزایی): کلیه اشخاص اعم از ایرانی یا غیر ایرانی، که در قلمروی حاکمیت ایران مرتکب جرم شوند - صرف نظر از اینکه تمام جرم یا بخشی از آن جرم در قلمروی دریایی، هوایی یا زمینی ایران واقع شود - به موجب قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه می‌شوند. (مواد ۳ و ۴ ق.م.ا)

۱۲. اصل صلاحیت واقعی (اصل حمایتی یا حفاظتی): کلیه اشخاص اعم از ایرانی یا غیر ایرانی اگر در خارج از قلمروی ایران، مرتکب جرایم مندرج در ماده ۵ ق.م.ا یا جرایم مندرج در قوانین خاص شوند که علیه نظم و امنیت جمهوری اسلامی ایران باشد، ولو در ایران یافت نشوند، قابل محاکمه و اعمال مجازات مطابق قوانین ایران هستند. (ماده ۵ ق.م.ا)

۱۳. در صلاحیت واقعی، قاعده منع محاکمه مضاعف اعمال نمی‌شود و بنابراین حتی اگر مجرم در خارج از ایران محاکمه و مجازات شده باشد، در ایران مجدداً قابل محاکمه و محکومیت است و فقط در مجازات تعزیری تعیین شده، مجازات تحمل یافته قبلی، محاسبه خواهد شد.

۱۴. ماده ۱۲ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب ۱۳۹۴ اصلاحی ۱۳۹۷؛ متضمن اعمال صلاحیت واقعی قوانین کیفری است.

۱۵. جرایم مشمول ماده ۵ ق.م.ا؛ غالباً معطوف به جرایم اقدام علیه نظام، اقدام علیه امنیت داخلی یا خارجی و تمامیت ارضی یا استقلال جمهوری اسلامی ایران و جرایم علیه نظم عمومی هستند.

توجه

در صورت رسیدگی به جرایم موضوع ماده ۵ ق.م.ا در خارج از ایران، اگر موضوع به صدور حکم محکومیت و حتی اجرای حکم منتهی شده باشد، دادگاه ایران در تعیین محکومیت برای جرایم تعزیری میزان محکومیت اجرا شده را محاسبه می‌کند. (اعمال قاعده احتساب مجازات فقط در جرایم تعزیری موضوع ماده ۵ ق.م.ا)

۱۶. اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت بزهدکار (اصل تابعیت فعال): شامل کلیه اتباع ایرانی است که در خارج از قلمروی ایران مرتکب جرم گردیده و در ایران یافت یا به ایران اعاده گردیده اند و در صورت جرم بودن رفتار مرتکب طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران (عدم لزوم مجرمیت متقابل در محل وقوع جرم)، چنانچه جرم ارتكابی از جرایم تعزیری باشد و متهم در محل وقوع جرم محاکمه یا تبرئه نشده باشد یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً درباره او اجرا نشده باشد و همچنین طبق قوانین ایران موجبی برای منع یا موقوفی تعقیب یا عدم اجرای مجازات یا سقوط مجازات نباشد، وی طبق قوانین جزایی ایران محاکمه و مجازات می‌گردد. (ماده ۷ ق.م.ا)

۱۷. قاعده منع محاکمه مضاعف « فقط در مورد جرایم تعزیری » با لحاظ ماده ۷ ق.م.ا اعمال می‌گردد و نه در حدود، قصاص و دیات.

۱۸. قاعده منع محاکمه مضاعف مندرج در ماده ۷ ق.م.ا؛ با لحاظ تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا در جرایم مستوجب تعزیرات منصوص معین شرعی اعمال نمی‌شود.

۱۹. اصل صلاحیت شخصی مبتنی بر تابعیت بزه دیده (اصل تابعیت منفعل): شامل کلیه اتباع خارجی در خارج از ایران می‌باشد که علیه شخصی ایرانی یا علیه کشور ایران مرتکب جرمی به جز جرایم مذکور در مواد ۵ و ۶ ق.م.ا گردیده و در ایران یافت یا به ایران اعاده شده‌اند، مشروط به اینکه در محل وقوع جرم محاکمه و تبرئه نشده باشند یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً درباره مرتکب اجرا نشده باشد و نیز رفتار ارتكابی متهم در جرایم تعزیری به موجب قوانین جمهوری اسلامی ایران و قانون محل وقوع، جرم تلقی گردد، (لزوم مجرمیت متقابل در محل وقوع جرم) در اینصورت مرتکب طبق قوانین جزایی ایران قابل محاکمه خواهد بود. (ماده ۸ ق.م.ا)

توجه

در حالیکه در اعمال اصل صلاحیت شخصی فعال، صرف جرم بودن عمل ارتكابی به موجب قوانین ایران کافی است، در اعمال اصل صلاحیت شخصی منفعل، عمل ارتكابی نه تنها به موجب قوانین ایران بلکه به موجب قوانین محل وقوع جرم نیز باید دارای عنوان مجرمانه باشد.

۲۰. قاعده منع محاکمه مضاعف « فقط در مورد جرایم تعزیری » با لحاظ ماده ۸ ق.م.ا اعمال می‌گردد و نه در حدود، قصاص و دیات.

۲۱. قاعده منع محاکمه مضاعف مندرج در ماده ۸ ق.م.ا؛ با لحاظ تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا در جرایم مستوجب تعزیرات منصوص معین شرعی اعمال نمی‌شود.

۲۲. اصل صلاحیت جهانی (اصل همگانی): شامل کلیه اشخاصی است که به موجب قوانین خاص یا عهدنامه‌ها و مقررات بین‌المللی، مرتکب جرایم بین‌المللی (اعم از جنایت بین‌المللی ذاتی یا قراردادی) شده‌اند و به موجب قواعد بین‌الملل در هر کشوری یافت شوند در همان کشور قابل محاکمه می‌باشند و اگر در ایران یافت شوند، طبق قوانین جزایی ایران محاکمه و مجازات می‌گردند. (ماده ۹ ق.م.ا)

● عناصر تشکیل دهنده جرم

۲۳. عناصر تشکیل دهنده جرم عبارت‌اند از: عنصر قانونی، عنصر مادی و عنصر معنوی.

۲۴. عنصر قانونی جرم مشتمل بر اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها و نتایج و توابع ناظر بر آن می‌باشد.

۲۵. عنصر مادی جرم مشتمل بر تحقق خارجی، محسوس و عینی رفتاری است که در قانون به عنوان جرم تعریف و برای آن مجازات تعیین شده است.

۲۶. عنصر مادی جرم مشتمل است بر؛ «فعل» یا رفتار ایجابی (رفتار مثبت) مانند سرقت، زنا و ... ، «ترک فعل» یا رفتار سلبی (رفتار منفی) مانند ترک انفاق، امتناع مقام قضایی از صدور رأی و ... و هم‌چنین «فعل ناشی از ترک فعل» که اقدامی است ناشی از عدم انجام یک تکلیف قانونی که در قالب رفتاری ایجابی ظهور پیدا کرده است؛ مثل رها کردن طفل در محل خالی از سکنه. (ماده ۶۳۳ ق.تعزیرات ۱۳۷۵) نوع دیگری از عنصر مادی، جرم «حالت» است که متضمن وضعیت ضد اجتماعی است که قانون‌گذار آن را بر نتابیده و برای رفع توابع خطرناک ناشی از آن، آن حالت خطرناک را جرم انگاری کرده است. مانند ولگردی (ماده ۷۱۲ ق.تعزیرات ۱۳۷۵) یا اعتیاد.

۲۷. عنصر روانی یا معنوی جرم در جرایم عمدی مشتمل است بر سوء نیت عام (علم به قانون و قصد رفتار مجرمانه) و سوء نیت خاص (علم به موضوع و قصد تحصیل نتیجه مجرمانه یا علم به تحقق آن).

۲۸. عنصر روانی یا معنوی جرم در جرایم غیر عمدی مشتمل است بر انجام ارادی رفتار مجرمانه مبتنی بر تقصیر جزایی (بی احتیاطی و بی مبالاتی).

۲۹. در تمام جرایم اعم از عمدی و غیر عمدی، لزوم احراز رابطه سببی بین رفتار مجرمانه مبتنی بر سوء نیت یا تقصیر جزایی با نتیجه بالفعل یا بالقوه حاصل از آن، امری اجتناب ناپذیر است.

● انواع جرایم بر اساس عنصر مادی جرم و آثار ناظر بر آنها

۳۰. از لحاظ طول مدت وقوع رفتار ارتكابی؛ جرایم به جرم آنی و جرم مستمر تقسیم می‌گردند.
۳۱. جرم آنی: فعل یا ترک فعل مجرمانه‌ای است که دفعتهاً یا در فاصله زمانی کوتاه محقق می‌گردد. مانند قتل و سرقت.
۳۲. جرم مستمر: فعل یا ترک فعل مجرمانه‌ای است که وقوع آن در طول زمان استمرار دارد و در برهه‌ای از زمان به طول می‌انجامد. مانند اخفای مال مسروقه (ماده ۶۲۲ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵) نگهداری آلات و وسایل قمار (ماده ۷۰۶ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵)
۳۳. از لحاظ اجزای تشکیل دهنده عنصر مادی؛ جرایم به جرم مرکب و جرم به عادت (اعتیادی) تقسیم می‌گردند.
۳۴. جرم مرکب: عنصر مادی در جرم مرکب مشتمل بر بیش از یک جزء می‌باشد. مانند کلاهبرداری (ماده ۱ ق.ت.م.ا.ک) که عنصر مادی آن مشتمل است بر مانور متقلبانه و تحصیل مال غیر از طریق آن یا جرم شناسایی، جذب و معرفی جاسوس به دشمن یا کشورهای بیگانه (تبصره ماده ۵۱۰ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵) که در آن فرآیند جاسوس پروری مشتمل بر سه مرحله شناسایی جاسوس، اقدام برای جذب فرد شناسایی شده به همکاری و معرفی وی به دشمن یا کشور بیگانه می‌باشد.
۳۵. جرم به عادت: عنصر مادی در جرم به عادت باید در دفعات مکرر؛ حداقل بیش از دو مرتبه واقع شده باشد به نحوی که مرتکب آن را حرفه و پیشه خود قرار داده و با آن امرار معاش کند. مانند اداره مراکز فساد و فحشا (ماده ۶۳۹ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵)، معامله اموال مسروقه به نحو حرفه‌ای (سطر آخر ماده ۶۲۲ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵)، برپا کردن یا اداره قمارخانه (ماده ۷۰۸ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵) و تکدی گری (ماده ۷۱۲ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵)
۳۶. در حالیکه ولگردی و اعتیاد از «جرایم حالت» محسوب می‌شوند، تکدی گری «جرم به عادت» است.
۳۷. خرید و فروش اموال مسروقه جرم آنی است، اما خرید و فروش اموال مسروقه به نحو حرفه‌ای جرم به عادت است.
۳۸. جرایم از نظر تحقق نتیجه؛ به جرایم مقید و جرایم مطلق تقسیم می‌شوند.
۳۹. جرم مطلق مانند: افتراء قولی / نشر اکاذیب / انتشار هجویه / خرید و فروش آلات قمار / دسترسی غیر مجاز / شنود غیر مجاز / تهدید به قتل / شهادت دروغ و سوگند دروغ / جعل و جعل رایانه‌ای و استفاده از سند یا دیتای مجعول / غصب عناوین دولتی / ارتشاء / رشاء / قلب سکه / تهدید به بمب گذاری / پولشویی.

۴۰. جرم مقید مانند: قتل / سرقت / کلاهبرداری / مساعدت در فرار زندانی / تخریب / تقلب در معاملات دولتی / سقط جنین / نوزاد ربایی / افتراء عملی / سرقت رایانه‌ای / ورشکستگی به تقلب.

۴۱. هرچند قوادی جرم به عادت نیست و در تحقق آن تکرار عمل شرط نیست (تبصره ۲ ماده ۲۴۲ ق.م.ا) اما وقوع آن منوط به تحقق زنا و لواط است و جرم مقید محسوب می‌شود. (تبصره ۱ ماده ۲۴۲ ق.م.ا)

● شروع به جرم (ماده ۱۲۲ ق.م.ا)

۴۲. جرایم از نظر مسیر مجرمانه؛ به جرم تام، شروع به جرم، جرم عقیم و جرم محال تقسیم می‌شوند.

۴۳. مراحل شروع به جرم عبارت است از: قصد مجرمانه، انجام مقدمات جرم، اقدام به عملیات اجرایی عنصر مادی جرم، توقف در اثناء عملیات اجرایی و عدم تحصیل نتیجه به جهت موانع بیرونی (خارج از اراده مرتکب) (ماده ۱۲۲ ق.م.ا)

۴۴. مجازات شروع به جرم متناسب با میزان مجازات قانونی جرم تام، با لحاظ ماده ۱۲۲ ق.م.ا تعیین می‌شود:

- مجازات شروع به جرایمی که در حالت تام مجازات قانونی آنها عبارت است از؛ سلب حیات، حبس دائم یا حبس تعزیری درجه ۱ تا سه: حبس تعزیری درجه ۴ می‌باشد. (بیش از ۵ تا ۱۰ سال حبس)

- مجازات شروع به جرایمی که در حالت تام مجازات قانونی آنها عبارت است از؛ حد قطع عضو یا حبس تعزیری درجه ۴: حبس تعزیری درجه ۵ می‌باشد. (بیش از ۲ تا ۵ سال حبس)

- مجازات شروع به جرایمی که در حالت تام مجازات قانونی آنها عبارت است از؛ شلاق حدی یا حبس تعزیری درجه ۵: حبس تعزیری درجه ۶ (بیش از ۶ ماه تا ۲ سال حبس) یا شلاق تعزیری درجه ۶ (از ۳۱ تا ۷۴ ضربه و تا ۹۹ ضربه در جرایم منافی عفت) یا جزای نقدی درجه ۶ (بیش از ۶۰ تا ۲۴۰ میلیون ریال) می‌باشد.

۴۵. صرف قصد ارتکاب جرم یا عملیات و اقداماتی که مقدمه ارتکاب جرم است و ارتباط مستقیمی با وقوع جرم ندارد، شروع به جرم محسوب نمی‌شود، لکن اگر همان مقدار رفتاری که واقع شده است، جرم باشد مرتکب به مجازات آن محکوم می‌شود.

۴۶. اگر رفتار ارتكابی ارتباط مستقیم با ارتكاب جرم داشته، لکن به جهت مادی که مرتکب از آن بی اطلاع بوده وقوع جرم غیر ممکن شود (جرم محال)، اقدام انجام شده در حکم شروع به جرم است. مثل اقدام عامدانه الف برای قتل ب از طریق شلیک گلوله به وی که متعاقباً معلوم شود گلوله‌های شلیک شده مشقی و غیرواقعی بوده‌اند.

۴۷. اگر کسی شروع به جرمی کند و به اراده خود آن را ترک کند، به اتهام شروع به جرم تعقیب نمی‌شود، لکن اگر همان مقدار رفتاری که مرتکب شده است جرم باشد، به مجازات آن محکوم می‌شود.

۴۸. به موجب ماده ۱۵ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹، کلیه قوانین خاصی که به طور جداگانه برای جرایم مشخصی، به عنوان شروع به جرم تعیین تکلیف کرده و مجازات تعیین کرده‌اند، منسوخ می‌باشند و از این جهت کلیه شروع به جرایم از جهت تعیین تکلیف، مشمول ماده ۱۲۲ ق.م.ا.ق می‌گیرند. (از جمله نسخ مقررات ناظر بر شروع به کلاهبرداری یا شروع به ارتشاء در قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ یا نسخ مقررات ناظر بر شروع به قتل عمد، شروع به آدم‌ربایی یا شروع به جعل در ق. تعزیرات مصوب ۱۳۷۵)

● اقدامات مجرمانه بی بهره

۴۹. جرم عقیم: اقدام عامدانه به انجام رفتار مجرمانه و تکمیل مسیر عنصر مادی جرم به طور کامل اما عدم تحقق نتیجه جرم به دلیل عدم مهارت یا عدم دقت مرتکب یا وقوع حوادث غیر مترقبه.

۵۰. جرم محال (ممتنع): اقدام عامدانه به انجام رفتار مجرمانه و تکمیل مسیر عنصر مادی جرم به طور کامل اما عدم تحقق نتیجه جرم به دلیل عدم وجود موضوع مورد نظر مرتکب (محال موضوعی) یا عدم تکافوی وسیله مجرمانه برای تحقق جرم (محال وسیله‌ای).

۵۱. نمونه‌های جرم عقیم:

- اقدام به شلیک گلوله برای قتل دیگری اما به خطا رفتن تیر به دلیل عدم مهارت مرتکب در استفاده از سلاح .

- مسموم کردن غذای فرد برای قتل وی اما وقوع زلزله و افتادن ظرف حاوی غذای مسموم و منتهی شدن امکان استفاده از غذای مسموم توسط فرد مورد نظر مرتکب.

۵۲. نمونه‌های جرم محال:

- جرم محال مطلق وسیله‌ای (شلیک به قصد قتل با سلاحی که گلوله‌های مشقی بدون اطلاع مرتکب در آن قرار گرفته است).

- جرم محال مطلق موضوعی (شلیک به قصد قتل به سمت تخت خواب فرد مورد نظر که ساعتی قبل تخت را ترک کرده است).

- جرم محال نسبی وسیله‌ای (خارج شدن فرد از تیررس گلوله یا شلیک به سمت کسی که به دلیل بُعد زیاد مسافت گلوله به وی اصابت نکند).

- جرم محال نسبی موضوعی (جیب بری از جیب خالی)

۵۳. در موارد محال مطلق، مطلقاً موضوع یا وسیله مورد نظر قابلیت آن را که موضوع جرم یا وسیله جرم قرار گیرند، نداشته‌اند. این در حالی است که در محال نسبی، این امکان مفروض است که موضوع یا وسیله مورد نظر قابلیت آن را که موضوع جرم یا وسیله جرم قرار گیرند، داشته‌اند.

۵۴. نوعی از محال نیز در قالب «محال حکمی» مورد ارزیابی قرار می‌گیرد که در آن، رویداد واقع شده فاقد جزئی از ارکان قانونی جرم است و به همین علت آن رویداد، محال و غیرممکن است که بتواند رویدادی مجرمانه فرض شود. مثل شلیک به سمت شخصی به قصد قتل وی در حالی که آن شخص مورد هدف ساعاتی پیش به مرگ طبیعی جان سپرده است. این میزان عمل ارتكابی محال حکمی است و غیر قابل مجازات زیرا به موجب قانون وجود «انسان زنده» که قتل منتج به سلب حیات وی گردد، از اجزای اصلی تعریف جرم قتل محسوب می‌شود.

۵۵. تبصره ماده ۱۲۲ ق.م.ا ناظر بر موارد در حکم شروع به جرم، مشتمل است بر انواع جرم محال، اما محال حکمی که در آن به موجب قانون، جزئی اساسی از فرآیند تحقق جرم وجود ندارد، قابلیت مجازات ولو در حکم شروع به جرم را نیز نخواهد داشت. بنابراین در حالی که اقدام به قصد قتل شخصی با شلیک گلوله به سمت تخت خواب وی که ساعتی قبل شخص آن را ترک کرده است، محال موضوعی بوده و با لحاظ تبصره ماده ۱۲۲ ق.م.ا در حکم شروع به جرم قتل عمدی قابل مجازات است، اما شلیک گلوله به سمت شخصی که ساعتی قبل فوت شده است، محال حکمی بوده و از شمول شروع به جرم خارج می‌باشد.

قسمت دوم: « مجرم و مسئولیت کیفری »

● انواع نحوه مبادرت در رفتار مجرمانه

۵۶. آنان که در ارتکاب جرم دخیل اند اعم اند؛ عامل جرم و معاون جرم.
۵۷. عامل جرم اعم است از؛ عامل مادی جرم و عامل معنوی جرم.
۵۸. عامل مادی جرم اعم است از؛ مباشر جرم (ماده ۴۹۴ ق.م.ا)، سبب جرم (ماده ۵۰۶ ق.م.ا) و شرکای جرم (ماده ۱۲۵ ق.م.ا).
۵۹. عامل معنوی جرم همان «مغز اندیشنده جرم» است.
۶۰. عامل معنوی جرم گاه به صراحت قانون گذار مجازاتی برابر با مجازات قانونی عامل مادی جرم دارد. (مراجعه شود به ماده ۶۲۱ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.تغزیرات ۱۳۷۵ در وضعیت برابر عامل مادی و عامل معنوی جرم آدم ربایی در مجازات قانونی تعیین شده از سوی قانون گذار)
۶۱. عامل معنوی جرم گاه به صراحت قانون گذار مجازاتی مستقل از مجازات قانونی عامل مادی جرم دارد. (مراجعه شود به ماده ۵۷۸ ق.تغزیرات ۱۳۷۵ در وضعیت تفکیک شده امر اخذ اقرار به شکنجه از وضعیت شکنجه گر در مجازات قانونی تعیین شده از سوی قانون گذار)
۶۲. عامل معنوی جرم اگر در شمول موارد مصرح قانونی (به شرح فوق) تعیین تکلیف نشده باشد و عامل مادی نیز در کمال اراده و اختیار و علم، دستور وی را اجرا کرده باشد، عامل معنوی با لحاظ ماده ۱۲۶ ق.م.ا «معاون» عامل مادی جرم محسوب می‌شود و در این وضع مجازات او با لحاظ ماده ۱۲۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا قابل تعیین است.
۶۳. شرکت در جرم (ماده ۱۲۵ ق.م.ا): اقدام بیش از یک شخص در ارتکاب عنصر مادی جرم است به نحوی که جرم مستند به رفتار همه شرکا باشد، صرف نظر از اینکه تأثیر عمل یکی بیشتر یا کمتر بوده است، مهم آن است که رفتار هر کدام جزئی از علت تامه وقوع جرم را تشکیل داده است و همه شرکا در جرم واقع شده حسب مورد دارای وحدت قصد مجرمانه (شرکت در جرایم عمدی) و یا تقصیر جزایی مشترک باشند. (شرکت در جرایم غیر عمدی)
۶۴. در اجتماع مباشر و سبب (اجتماع عوامل مستقیم و غیر مستقیم)؛ اصولاً مسئولیت متوجه عاملی است که رابطه سببی بین رفتار وی با نتیجه برقرار باشد؛ خواه عامل به مباشرت اقدام کرده باشد یا به تسبیب. (فراز اول ماده ۵۲۶ ق.م.ا)
۶۵. در اجتماع مباشر و سبب، اگر رابطه سببی بین رفتار همه عوامل با نتیجه برقرار باشد و جرم به همه عوامل منتسب باشد، همه عوامل مسئول اند که متناسب با تأثیر گذاری رفتارشان این مسئولیت می‌تواند مساوی باشد یا متناسب با میزان اثر گذاری هر عامل. (فراز دوم ماده ۵۲۶ ق.م.ا)

۶۶. در اجتماع مباشر و سبب، اگر مباشر در حد وسیله تنزل یابد، سبب اقوا از مباشر بوده و سبب مسئول است. (فراز سوم ماده ۵۲۶ ق.م.ا)

۶۷. اگر مباشر شی، حیوان، انسان ناآگاه، انسان مُکره یا مجبور و یا مباشر مجنون یا صغیر غیر ممیز باشد در اینگونه موارد مباشر در حد وسیله تنزل پیدا کرده و سبب اقوی از مباشر است.

۶۸. اجتماع اسباب (عوامل غیر مستقیم)؛ به اجتماع اسباب طولی و اجتماع اسباب عرضی تقسیم می‌شود.

۶۹. اجتماع اسباب طولی؛ به اجتماع اسباب طولی همه غیر مجاز و اجتماع اسباب طولی برخی مجاز و برخی غیر مجاز تقسیم می‌شود.

۷۰. در «اجتماع اسباب طولی همه غیر مجاز»؛ اصولاً «سبب مقدم در تأثیر» مسئول است، مگر همه اسباب دارای قصد مجرمانه باشند که در اینصورت موضوع، مشمول مقررات «شرکت در جرم» عمدی می‌شود. (ماده ۵۳۵ ق.م.ا)

۷۱. در «اجتماع اسباب طولی برخی مجاز و برخی غیر مجاز»؛ اصولاً «سبب غیر مجاز» مسئول است، مگر همه اسباب دارای قصد مجرمانه باشند که در اینصورت موضوع، مشمول مقررات شرکت در جرم عمدی می‌شود. (ماده ۵۳۶ ق.م.ا)

۷۲. در اجتماع اسباب طولی، اگر سببی بعد از سبب قبلی و با علم به وجود آن و با توجه به اثر گذاری آن سبب در کنار اقدام خود، برای حصول نتیجه به وجود آمده باشد، سبب دوم مسئول است. (فراز آخر ماده ۵۳۶ ق.م.ا)

۷۳. در اجتماع اسباب عرضی، چند عامل به نحو غیر مستقیم بدون تقدم و تأخر از حیث اثر گذاری، موجب وقوع علت تامه جرم شده‌اند و بنابراین همگی به نحو مساوی مسئول اند. (مواد ۵۳۶ و ۵۲۸ ق.م.ا)

۷۴. در شرکت در جرم، هر شریک به مجازات قانونی تعیین شده برای عامل مستقل همان جرم محکوم می‌شود. (ماده ۱۲۵ ق.م.ا)

۷۵. معاونت در جرم عبارت است از؛ اقدام برای مساعدت به عامل جرم جهت ارتکاب عنصر مادی آن با لزوم وحدت قصد مجرمانه بین معاون و عامل جرم با تأکید بر اینکه معاون هیچ گونه مداخله‌ای در وقوع عنصر مادی جرم ندارد و صرفاً با انجام یکی از موارد مندرج در ماده ۱۲۶ ق.م.ا، عامل جرم (اعم از مباشر یا سبب یا شرکا) را در ارتکاب جرم یاری رسانده است.

۷۶. رفتار معاون همواره با فعل (رفتار ایجابی) واقع می‌شود. معاونت با ترک فعل (رفتار سلبی) اصولاً مفروض نیست، مگر در قانون به نحو خاص این امر پیش بینی شده باشد. (مثل مالکی که با علم به انتقال مال خود به غیر، ظرف مهلت قانونی اقدامی برای ارسال اظهار نامه به انتقال گیرنده

جهت اعلام مالکیت خود به وی انجام نداده است و به موجب ماده ۱ قانون مجازات انتقال مال غیر مصوب ۱۳۰۸، معاون در کلاهبرداری محسوب می‌شود.)

۷۷. سکوت و عدم اقدام به جلوگیری از ارتکاب جرم، معاونت در آن جرم نیست، هرچند ممکن است با حصول شرایط قانونی این میزان رفتار به عنوان جرم مستقل شناخته شود. مانند جرم خودداری از کمک به مصدومین با احراز شرایط قانون مجازات خودداری از کمک به مصدومین و افراد در معرض خطر مصوب ۱۳۵۴.

۷۸. رفتار معاون در جرم باید به نحو کامل واقع شده باشد. بنابراین شروع به معاونت مفروض نیست، هرچند معاونت در شروع به جرم قابل وقوع است.

۷۹. تقدم یا تقارن زمانی رفتار معاون نسبت به رفتار مجرم اصلی (تبصره ماده ۱۲۶ ق.م.ا) و همچنین لزوم انجام رفتار مباشر به طور کامل و یا حداقل شروع به جرم ارتكابی از سوی مباشر متعاقب رفتار معاون، برای تحقق معاونت شرط است.

توجه

- معاونت با ترک فعل اصولاً مفروض نیست مگر به صراحت قانون.
- معاونت در جرمی که عنصر مادی آن ترک فعل باشد مفروض است؛ مثل معاونت در جرم ترک انفاق.
- شروع به معاونت مفروض نیست و عمل معاون باید به طور کامل محقق شود.
- معاونت در شروع به رفتار مجرمانه مفروض است؛ مثل معاونت در شروع به قتل عمدی.

۸۰. نحوه مجازات معاون جرم مشمول دو قاعده قرار می‌گیرد: قاعده «مجرمیت مستقل» و قاعده «مجرمیت عاریه‌ای».

۸۱. در قاعده «مجرمیت مستقل»، رفتار مجرم هرچند ماهیتاً معاونت است و با مصادیق ماده ۱۲۶ ق.م.ا تطبیق دارد، اما از طریق مقنن به عنوان جرم مستقل جرم انگاری شده است و در این فرض لزوماً دیگر مهم نیست که مباشر، جرم مورد نظر معاون را انجام داده است یا خیر.

۸۲. مواردی که رفتار معاون مستقلاً در قانون جرم انگاری شده‌اند:

- تحریک و اغواء مردم به جنگ و کشتار علیه هم (ماده ۵۱۲ ق.تعمیرات ۱۳۷۵)
- فراهم کردن موجبات ارتشاء (ماده ۵۹۳ ق.تعمیرات ۱۳۷۵)
- فراهم کردن وسایل و موجبات سقط جنین (مواد ۶۲۳ و ۶۲۴ ق.تعمیرات ۱۳۷۵)
- ساختن کلید یا هر وسیله‌ای برای ارتکاب جرم (ماده ۶۶۴ ق.تعمیرات ۱۳۷۵)
- تهدید (ماده ۶۶۹ ق.تعمیرات ۱۳۷۵)
- ترغیب و تشویق به خودکشی از طریق سامانه‌های رایانه‌ای (ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸)

۸۳. در قاعده «مجرمیت عاریه‌ای»، معاون در صورتی قابل مجازات است که رفتار عامل اصلی جرم قابل مجازات باشد. در اینصورت مجازات معاون تابعی از مجازات قانونی جرم اصلی است. (ماده ۱۲۷ ق.م.ا)
۸۴. با لحاظ اینکه برای تحقق معاونت در جرم، وجود وحدت قصد مجرمانه شرط است، لذا معاونت در جرایم غیر عمدی قابل تصور نیست. زیرا در جرایم غیر عمدی، مباشر اصولاً فاقد قصد مجرمانه است و بنابراین تشکیل وحدت قصد مجرمانه منتفی است.
۸۵. اگر عامل اصلی جرم، جرمی شدیدتر از آنچه مقصود معاون بوده مرتکب شود، معاون به مجازات معاونت در جرم خفیف‌تر محکوم می‌گردد. (تبصره ماده ۱۲۶ ق.م.ا)
۸۶. با لحاظ ماده ۱۲۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا معاون در صورتی که در «شرع» برای وی مجازاتی تعیین نشده باشد، متناسب با مجازات قانونی جرم اصلی به شرح ذیل مجازات می‌شود:
- مجازات معاونت در جرایمی با مجازات قانونی سلب حیات و حبس دائم: حبس تعزیری درجه ۲ یا ۳ است.
 - مجازات معاونت در جرم سرقت حدی (صرف نظر از مرتبه تکرار) و جرم قطع عمدی عضو (اقدام عمدی بر تمامیت فیزیکی مجنی علیه که موجب قطع عضو وی شود): حبس تعزیری ۵ یا ۶ است.
 - مجازات معاونت در جرایمی با مجازات قانونی شلاق حدی: ۳۱ تا ۷۴ ضربه شلاق تعزیری است.
 - مجازات معاونت در جرایم تعزیری: یک تا دو درجه پایین تر از درجه مجازات جرم ارتكابی است.
۸۷. مجازات معاون در جرایم تعزیری از لحاظ نوع باید برابر با مجازات جرم اصلی و از نظر درجه یک تا دو درجه کمتر از آن باشد. مگر در موارد ذیل:
- مجازات معاون در جرمی با مجازات قانونی مصادره اموال: جزای نقدی درجه ۴ است.
 - مجازات معاون در جرمی با مجازات قانونی انفصال دائم: جزای نقدی درجه ۶ است.
 - مجازات معاون در جرمی با مجازات قانونی انتشار حکم: جزای نقدی درجه ۷ است.
۸۸. با لحاظ ماده ۱۵ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹، کلیه قوانین خاصی که برای معاونت در جرایم مشخص، تعیین مجازات به نحو جداگانه کرده اند، منسوخ شده و این موارد از جهت تعیین مجازات معاون، در شمول عمومات ماده ۱۲۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا قرار می‌گیرند. (بنابراین کلیه معاونت‌های مقرر در قانون تعزیرات منسوخ می‌باشند، از جمله معاونت در «قتل عمد غیر مستوجب قصاص نفس» موضوع تبصره ماده ۶۱۲ ق.تعزیرات (۱۳۷۵)
۸۹. در جنایات عمدی غیر مستوجب قصاص (اعم از قصاص نفس و قصاص عضو) مجازات معاون در جنایت عمدی با لحاظ تبصره ۲ و بند (ت) ماده ۱۲۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا یک تا دو درجه کمتر از

مجازات تعزیری قابل تعیین برای مباشر جرم (موضوع مواد ۶۱۲ و ۶۱۴ ق. تعزیرات ۱۳۷۵) خواهد بود. ۹۰. اگر کسی از اطفال (اعم از ممیز و غیر ممیز) به عنوان وسیله برای تحقق جرم مستند به خود استفاده نماید، با رعایت قاعده سبب اقوا از مباشر، مسئول جرم ارتكابی محسوب و با رعایت فراز اول ماده ۱۲۸ ق.م.ا به حداکثر مجازات جرم واقع شده توسط طفل، محکوم می‌شود.

۹۱. اگر کسی اطفال را در ارتكاب جرم مساعدت نماید به نحوی که طفل در کمال علم و اختیار بدون اجبار و اکراه، رفتار مجرمانه‌ای را انجام دهد و دیگری وی را در این امر یاری نماید، طفل مباشر جرم است که با لحاظ مواد ۸۸ و ۸۹ ق.م.ا مشمول اقدام تأمینی و تربیتی مناسب قرار می‌گیرد و فرد مساعدت کننده، معاون جرم محسوب می‌شود که با لحاظ فراز دوم ماده ۱۲۸ ق.م.ا به حداکثر مجازات معاونت در جرم محکوم می‌شود.

۹۲. عدم امکان تعقیب یا مجازات عامل اصلی جرم به دلیل جهات شخصی از جمله مصونیت‌ها، عوامل رافع مسئولیت کیفری یا عوامل سقوط مجازات و صدور قرار موقوفی تعقیب یا اجرای کیفر برای وی، تأثیری در تعقیب و مجازات معاون جرم نخواهد داشت. (ماده ۱۲۹ ق.م.ا)

۹۳. سردستگی گروه مجرمانه از موجبات تشدید مجازات محسوب می‌شود. (ماده ۱۳۰ ق.م.ا)

۹۴. سردستگی گروه مجرمانه اعم است از تشکیل، طراحی، سازماندهی یا اداره گروه مجرمانه.

۹۵. گروه مجرمانه عبارت است از جمعیت متشکل از سه نفر و بیشتر با انسجام نسبی که برای جرم تشکیل شده یا پس از تشکیل، هدف آن برای ارتكاب جرم منحرف شده است.

۹۶. مجازات سردسته در جرایم تعزیری عبارت است از: حداکثر مجازات شدیدترین جرمی که گروه انجام داده است.

۹۷. مجازات سردسته در جرایم مستوجب حد، قصاص و دیه عبارت است از: حداکثر مجازات معاونت در آن جرم.

۹۸. سردستگی در محاربه و افساد فی الارض مستلزم حد محاربه یا حد افساد فی الارض برای سردسته است اگر بر وی چنین عنوانی صدق کند.

● مسئولیت کیفری

۹۹. مسئولیت کیفری عبارت است از؛ توانایی مجرم برای تقبل مجازات و پاسخگویی به جرم ارتكابی.

۱۰۰. شرایط مسئولیت کیفری عبارت است از؛ عقل، بلوغ، قصد و اختیار.

۱۰۱. اصل بر شخصی بودن مسئولیت کیفری است و آن عبارت است از اینکه هر شخصی که جرمی را مرتکب می‌شود، خود شخصاً باید پاسخگوی آن باشد و مجازات آن را تحمل کند.

۱۰۲. استثناء اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری، «مسئولیت کیفری ناشی از عمل غیر» است و آن عبارت است از اینکه شخص به طور قانونی مسئول اعمال دیگری باشد (مثل مسئولیت عاقله در جنایات خطای محض) یا شخص در رابطه با نتیجه رفتار ارتكابی دیگری، مرتکب تقصیر شود. (مثل مسئولیت کارفرما نسبت به جرایم کارگر ناشی از عدم نظارت کارفرما) (ماده ۱۴۳ ق.م.ا)

۱۰۳. مسئولیت کیفری شخص حقوقی زمانی محقق است که جرم توسط نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع شخص حقوقی واقع شده باشد. (ماده ۱۴۴ ق.م.ا)

۱۰۴. در جرایم رایانه‌ای مسئولیت کیفری شخص حقوقی زمانی محقق است که جرم رایانه‌ای توسط نماینده قانونی شخص حقوقی به نام و در راستای منافع شخص حقوقی واقع شده باشد. (ماده ۱۹ ق. جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸ برابر با ماده ۷۴۷ ق.تعزیرات)

۱۰۵. موانع مسئولیت کیفری دو نوع اند؛ موانع عینی یا بیرونی مسئولیت کیفری و موانع شخصی یا درونی مسئولیت کیفری.

● موانع عینی مسئولیت کیفری

۱۰۶. موانع عینی مسئولیت کیفری (موانع بیرونی که مرتبط با مجرم نیستند) عبارت‌اند از:

- حکم قانون یا جواز قانونگذار (بند (الف) ماده ۱۵۸ ق.م.ا)
- اجرای قانون اهم (بند (ب) ماده ۱۵۸ ق.م.ا)
- امر قانونی (بند (پ) ماده ۱۵۸ ق.م.ا)
- اقدامات متعارف مربوط به تنبیه و تأدیب صغار و مجانین (بند (ت) ماده ۱۵۸ ق.م.ا)
- رضایت بزه دیده در عملیات ورزشی و عملیات جراحی یا طبی (بندهای (ث) و (ج) ماده ۱۵۸ ق.م.ا)
- دفاع مشروع (ماده ۱۵۶ ق.م.ا)
- ضرورت یا اضطرار (ماده ۱۵۲ ق.م.ا)

۱۰۷. جواز جنایت بر مهدور الدم (موضوع ماده ۳۰۲ ق.م.ا) از مصادیق «حکم قانون یا جواز مقنن» در بند (الف) ماده ۱۵۸ ق.م.ا است.

۱۰۸. در راستای «اجرای قانون اهم» توسط مأمور، اگر صدمه به کسی وارد شود، مأمور مسئولیت ولو مدنی در جبران خسارات ندارد و اگر متضرر خود، مقصر نباشد این خسارت از طریق بیت‌المال یا سازمان متبوع مأموری که قانوناً اقدام کرده است، جبران می‌شود. (ماده ۴۷۳ ق.م.ا)

۱۰۹. اگر مأمور، دستور غیر قانونی آمر را اجرا کند، اصل بر مسئولیت کیفری آمر و مأمور است، مگر مأمور اشتباه قابل قبول خود در اینکه دستور را قانونی تصور کرده است (اشتباه حکمی قابل قبول) اثبات نماید، در این صورت مأمور صرفاً مسئولیت کیفری ندارد.

۱۱۰. والدین زیستی، اولیاء قانونی و سرپرستان قانونی مجاز به «تنبیه صغار و مجانین در محدوده

متعارف و شرعی» تنبیه هستند.

۱۱۱. هرگونه اقدام نامتعارف و غیرشرعی و غیر قانونی که موجب صدمه جسمانی، روانی و حیثیتی به کودک و نوجوان شود در قالب کودک آزاری و جرایم مرتبط با آن در قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ جرم انگاری شده است.

۱۱۲. «رضایت» اصولاً در حقوق کیفری عاملی برای رفع مسئولیت کیفری مجرم نیست، چون قوانین کیفری آمره هستند و در خدمت حفظ نظم عمومی قرار دارند، بنابراین تراضی طرفین و رضایت بزه‌دیده دلیلی بر جواز رفتار مجرمانه علیه وی نخواهد بود.

۱۱۳. به نحو استثناء رضایت بزه‌دیده صرفاً در موارد خاص قانونی و با جمع سایر شرایط مقرر می‌تواند از موانع مسئولیت کیفری مرتکب باشد.

۱۱۴. رضایت بیمار یا اولیاء وی یا سرپرستان و نمایندگان قانونی وی در صورتیکه عملیات درمانی یا جراحی مطابق با موازین فنی، علمی و نظامات دولتی انجام گرفته باشد، از شرایط رفع مسئولیت کیفری پزشک محسوب خواهد شد.

۱۱۵. پزشکی که برای اقدام درمانی یا جراحی از بیمار یا نمایندگان وی علاوه بر رضایت نامه، براثت نامه نیز اخذ کرده باشد، اصل بر عدم تقصیر و قصور وی است و در این شرایط هر کس مدعی تقصیر پزشک است باید آن را ثابت نماید و در صورت اثبات تقصیر، پزشک مسئول است. (ماده ۴۹۵ ق.ا.م.)

۱۱۶. پزشکی که برای اقدام درمانی یا جراحی از بیمار یا نمایندگان وی فقط رضایت نامه اخذ کرده باشد، اصل بر مسئولیت و تقصیر پزشک است و اگر در این شرایط پزشک مدعی عدم قصور و تقصیر است باید آن را ثابت کند و در صورت عدم اثبات، پزشک مسئول است. (ماده ۴۹۵ ق.ا.م.)

توجه

در عملیات پزشکی؛ براثت نامه فقط بار اثبات تقصیر را جابه‌جا می‌کند.

۱۱۷. در امور درمانی و جراحی **فوری**، اخذ رضایت ضروری نیست.

۱۱۸. در امور درمانی و جراحی **ضروری**، که تحصیل براثت ممکن نیست، پزشک اگر مطابق مقررات اقدام کرده باشد، مسئول نیست.

۱۱۹. «دفاع مشروع» مستلزم وقوع تجاوز است و تجاوز عبارت است از؛ تعدی غیر قانونی فعلی یا قریب

الوقوع نسبت به نفس، عرض، ناموس، مال، آزادی تن دیگری که دفاع را ایجاب می‌کند و مدافع موجب ایجاد آن خطر به نحو آگاهانه و عامدانه نبوده است.

۱۲۰. دفاع اقدامی است که برای دفع تجاوز ضرورت داشته و مستند به قرائن معقول یا خوف عقلایی بوده است و برای دفع تجاوز توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نبوده یا مداخله آنان موثر نبوده است.

۱۲۱. اگر نفس دفاع یا اصل دفاع (یعنی همان تجاوز مقتضی دفاع) احراز گردد، فرض بر رعایت شرایط قانونی دفاع مشروع توسط مدافع می‌باشد و اگر فرد متجاوز یا اولیاء دم وی، مدعی عدم رعایت شرایط دفاع مشروع توسط مدافع هستند، ایشان باید عدم رعایت شرایط دفاع توسط مدافع را ثابت کنند. (تبصره ۲ ماده ۱۵۶ ق.م.ا)

۱۲۲. در دفاع مشروع با لحاظ بند (ت) ماده ۳۰۲ ق.م.ا، متجاوز مهدورالدم است و بنابراین خونش هدر بوده و مدافع نه تنها با اعمال ماده ۱۵۶ ق.م.ا مجازات نمی‌شود، بلکه با اعمال ماده ۳۰۲ و تبصره ۳ ماده ۱۵۶ ق.م.ا دیه نیز نخواهد داد.

۱۲۳. اگر محزر شود که تجاوز (اصل دفاع یا نفس دفاع) محقق شده است، اما متجاوز یا ولی دم وی ثابت کنند که مدافع شرایط دفاع مشروع را رعایت نکرده و از مراتب و درجات آن تعدی کرده است، هر چند قصاص بر مدافع منتفی است، اما حسب مورد به دلیل زیاده روی در امر دفاع به پرداخت دیه و حبس تعزیری مواد ۶۱۲ یا ۶۱۴ ق. تعزیرات ۱۳۷۵ محکوم می‌شود. (تبصره ۲ ماده ۳۰۲ ق.م.ا)

۱۲۴. اگر متجاوز دیوانه بوده است و دفاع مشروع موجب صدمه به وی شده، مدافع به قصاص، پرداخت دیه و حبس تعزیری محکوم نمی‌شود، اما دیه جنایت وارد بر دیوانه از بیت المال پرداخت خواهد شد. (تبصره ۳ ماده ۱۵۶ ق.م.ا)

۱۲۵. مقاومت در برابر مأموران که در حال انجام وظیفه‌اند و از حدود وظایف خود خارج نشده‌اند، دفاع نبوده بلکه ترمد محسوب می‌شود. (ماده ۶۰۷ ق. تعزیرات ۱۳۷۵)

۱۲۶. «ضرورت یا اضطرار» ناظر بر خطری ناشی از تهدیدی غیر انسانی است که منشاء بیرونی (سیل و زلزله) یا منشاء درونی (گرسنگی و تشنگی) دارد و فرد را ناگزیر می‌کند تا برای حفظ نفس یا مال خود یا دیگری مرتکب رفتاری مجرمانه شود. اگر آن خطر را عمداً ایجاد نکرده باشد و اقدام وی برای دفع خطر عرفاً متناسب و ضروری باشد، برای ارتکاب آن رفتار مجرمانه مجازات نخواهد شد. (ماده ۱۵۲ ق.م.ا)

● موانع شخصی مسئولیت کیفری

۱۲۷. موانع شخصی مسئولیت کیفری (موانع درونی که مرتبط با شخص مجرم هستند) عبارت‌اند از:

- صغر یا کودکی (مواد ۱۴۶ تا ۱۴۸ و ۸۸ تا ۹۵ ق.م.ا)
- جنون (مواد ۱۴۹ و ۱۵۰ ق.م.ا)
- مستی و مسلوب‌الارادگی ناشی از مصرف الکل و مواد مخدر و روانگردان (مواد ۱۵۴ و ۳۰۷ ق.م.ا)
- خواب و بیهوشی (ماده ۱۵۳ و بند (الف) ماده ۲۹۲ ق.م.ا)
- اشتباه (مواد ۱۵۵ و ۲۱۸ ق.م.ا)
- اکراه و اجبار (ماده ۱۵۱ ق.م.ا)

۱۲۸. کلیه افراد زیر ۹ سال تمام شمسی در جرایم مستوجب تعزیر فاقد مسئولیت کیفری بوده و قابل مجازات و اقدامات تأمینی و تربیتی نیستند.

۱۲۹. در مورد کلیه افراد بین ۹ تا ۱۲ سال شمسی در صورت ارتکاب جرایم تعزیری با هر درجه؛ برنامه‌های تسلیم به والدین، تسلیم به اشخاص ذی‌صلاح و نصیحت قاضی قابل اعمال است.

۱۳۰. در مورد کلیه افراد بین ۱۲ تا ۱۵ سال شمسی در صورت ارتکاب جرایم تعزیری با درجه‌های ۶-۷-۸؛ برنامه‌های تسلیم به والدین، تسلیم به اشخاص ذی‌صلاح، نصیحت قاضی و اخطار و تذکر یا اخذ تعهد کتبی به عدم تکرار جرم قابل اعمال است.

توجه

در مورد کلیه افراد ۱۲ تا ۱۵ سال شمسی مرتکب جرایم تعزیری درجات ۶-۷-۸؛ علاوه بر برنامه‌های تسلیم به والدین، تسلیم به اشخاص ذی‌صلاح یا نصیحت قاضی، اخطار و تذکر یا اخذ تعهد کتبی به عدم تکرار جرم نیز می‌تواند اعمال شود.

۱۳۱. کلیه افراد بین ۱۲ تا ۱۵ سال شمسی در صورت ارتکاب جرایم تعزیری از درجه ۱ تا ۵؛ لزوماً به نگهداری در کانون برای ۳ ماه تا ۱ سال محکوم می‌شوند.

۱۳۲. کلیه افراد ۱۵ تا ۱۸ سال شمسی در صورت ارتکاب جرایم تعزیری، متناسب با درجه جرم ارتكابی و با توجه به مراتب ماده ۸۹ ق.م.ا به برنامه‌های نگهداری در کانون اصلاح و تربیت، جزای نقدی و خدمات اجتماعی رایگان محکوم می‌شوند.

۱۳۳. در مورد افراد بین ۱۵ تا ۱۸ سال شمسی که مرتکب جرایم تعزیری درجه ۱ تا ۵ شده‌اند، مقام قضایی می‌تواند به جای برنامه نگهداری در کانون یا جزای نقدی، آنان را به اقامت در منزل یا نگهداری در کانون دو روز آخر هفته با مدت معین، برای ۳ ماه تا ۵ سال محکوم نماید.

۱۳۴. در کلیه موارد نگهداری در کانون برای بزهکاران زیر ۱۸ سال شمسی، در صورتیکه محکوم یک پنجم مدت محکومیت را طی کرده باشد، مقام قضایی می‌تواند مدت را تا یک سوم تقلیل دهد یا آن را به برنامه تسلیم به والدین و سرپرستان تبدیل کند.

۱۳۵. کیفیت تخفیف مجازات‌های تعزیری بزهکاران زیر ۱۸ سال؛ تقلیل مجازات تا یک دوم حداقل مجازات قانونی است. (ماده ۹۳ ق.م.ا)

۱۳۶. مجازات‌های تعزیری منصوص معین شرعی از شمول ماده ۹۳ ق.م.ا ناظر بر کیفیت تخفیف مجازات‌های افراد زیر ۱۸ سال، خارج می‌باشند. (تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا)

۱۳۷. کلیه جرایم تعزیری نوجوانان، قابل تعویق صدور حکم و قابل تعلیق اجرای مجازات است.

۱۳۸. کلیه افراد بالغ زیر ۱۸ سال، در صورت ارتکاب جرایم مستوجب حدود یا قصاص در صورت برخوردار بودن از علم به حرمت، درک ماهیت عمل ارتكابی و عدم شبهه در رشد و کمال عقل، به مجازات‌های حدی یا قصاص با رعایت مقررات دادرسی کیفری جرایم کودکان و نوجوانان، قابل محکومیت هستند.

توجه

- بالغان زیر ۱۸ سال در صورت ارتکاب جرم مستوجب حد یا قصاص اگر عالم به حرمت عمل ارتكابی بوده و ماهیت عمل را درک کرده و در رشد و کمال عقل ایشان شبهه‌ای نباشد به مجازات حد یا قصاص محکوم می‌شوند.

- بالغان زیر ۱۸ سال در صورت ارتکاب جرم مستوجب حد یا قصاص اگر عالم حرمت عمل ارتكابی نبوده یا ماهیت عمل را درک نکرده یا در رشد و کمال عقل ایشان شبهه باشد، به مجازات حد یا قصاص محکوم نشده بلکه متناسب با سن و درجه اهمیت جرم ارتكابی به یکی از اقدامات تأمینی یا تربیتی مواد ۸۸ یا ۸۹ ق.م.ا محکوم می‌شوند.

- نابالغان ۱۲ تا ۱۵ سال قمری در صورت ارتکاب جرم مستوجب حد یا قصاص به « اخطار و تذکر یا اخذ تعهد کتبی به عدم تکرار جرم» یا « نگهداری در کانون اصلاح و تربیت از سه ماه تا یک سال» محکوم می‌شوند.

- نابالغان کمتر از ۱۲ سال قمری در صورت ارتکاب جرم مستوجب حد یا قصاص به « تسلیم به والدین یا اولیاء یا سرپرستان قانونی» یا « تسلیم به اشخاص حقیقی یا حقوقی ذی‌صلاح» یا اخذ تعهد به تأدیب و تربیت و مواظبت در حسن اخلاق طفل یا « نصیحت به وسیله قاضی دادگاه» محکوم می‌شوند.

۱۳۹. بروز جنون حین ارتکاب جرم، موجب رفع مسئولیت کیفری است. (مواد ۱۴۹ ق.م.ا و ۲۰۲ ق.آ.د.ک)

۱۴۰. بروز جنون حین دادرسی تا قبل از صدور حکم قطعی؛ در جرایم با جنبه حق الهی موجب توقف دادرسی می‌باشد. (تبصره ۱ ماده ۱۵۰ ق.م.ا و تبصره ۲ ماده ۱۳ ق.آ.د.ک)

۱۴۱. بروز جنون حین دادرسی تا قبل از صدور حکم قطعی؛ در جرایم با جنبه حق الناسی اگر ادله اثبات به نحوی باشند که متهم در حال افاقه هم اگر بود نمی‌توانست از خود رفع اتهام کند، موجب توقف دادرسی نبوده و دادرسی ادامه می‌یابد منوط به لزوم حضور وکیل تعیینی یا تسخیری در همه جرایم با هر میزان مجازات. (تبصره ۲ ماده ۱۳ ق.آ.د.ک)

۱۴۲. اجبار در همه جرایم رافع مسئولیت کیفری است.

۱۴۳. اکراه در همه جرایم به جز در اکراه در قتل، رافع مسئولیت کیفری مکره است.

۱۴۴. اکراه در جرایم تعزیری، موجب عدم مسئولیت کیفری مکره (مباشر بی اختیار) شده و مکره (به عنوان سبب اقوا از مباشر) به مجازات جرم ارتكابی توسط مکره، محکوم می‌شود.

۱۴۵. اکراه در قتل رافع مسئولیت کیفری نیست: (ماده ۳۷۵ ق.م.ا)

- اکراه شونده (قاتل) اگر بالغ و عاقل باشد، قصاص نفس می‌شود و اکراه کننده به حبس ابد محکوم می‌شود. (به استناد تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۱۹ ق.م.ا همه حبس‌های ابد غیر حدی در قانون به حبس درجه یک تبدیل می‌شوند.)

- اکراه شونده (قاتل) اگر صغیر ممیز باشد، جنایت خطای محض است و عاقله وی دیه نفس مجنی‌علیه را پرداخت می‌کنند و اکراه کننده به حبس ابد محکوم می‌شود (به استناد تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۱۹ ق.م.ا همه حبس‌های ابد غیر حدی در قانون به حبس درجه یک تبدیل می‌شوند.)

- اکراه شونده (قاتل) اگر صغیر غیر ممیز یا مجنون باشد، مجازات نمی‌شود (مباشر در حد وسیله است) و اکراه کننده (سبب اقوا از مباشر) قصاص نفس می‌شود.

۱۴۶. مسلوب الارادگی کامل ناشی از مصرف مسکر یا مواد مخدر و روان گردان در حین ارتکاب جرایم (به غیر از جنایات) موجب رفع مسئولیت کیفری مجرم است، مگر ثابت شود مجرم از قبل به قصد ارتکاب جرم یا با علم به تحقق آن، مصرف کرده است، که در اینصورت ولو با مسلوب الارادگی کامل حین ارتکاب جرم به مجازات جرم ارتكابی محکوم می‌شود.

۱۴۷. مسلوب الارادگی کامل ناشی از مصرف مسکر یا مواد مخدر و روان گردان در حین ارتکاب جنایات، موجب عدم قصاص جانی است و وی به پرداخت دیه و تحمل حبس تعزیری (موضوع مواد ۶۱۲ یا ۶۱۴ ق.تعزیرات ۱۳۷۵) محکوم می‌شود، مگر ثابت شود که جانی به قصد ارتکاب جنایت و یا با علم ولو نوعی، به ارتکاب جنایت در نتیجه مصرف، اقدام به مصرف مسکر یا مواد مخدر و روان گردان کرده باشد، که در اینصورت جانی قصاص می‌شود.

۱۴۸. اشتباه حکمی رافع مسئولیت کیفری نیست مگر تحصیل علم عادتاً ممکن نباشد (مانند در کُما بودن مجرم) یا جهل به حکم شرعاً عذر محسوب شود. (مانند عدم علم مرتکب به حرمت عمل ارتكابی در جرایم مستوجب حد با لحاظ ماده ۲۱۸ ق.م.ا.)

قسمت سوم:

«مجازات‌ها؛ انواع، نهادهای ناظر بر آنها و موجبات سقوط»

● مجازات‌های اصلی (مواد ۱۴ تا ۲۲ ق.م.ا)

۱۴۹. مجازات‌های مقرر در قانون چهار قسم است:

- حد: مجازاتی که موجب، نوع، میزان و کیفیت اجرای آن در شرع تعیین گردیده است.
- قصاص: مجازات اصلی بر جنایات عمدی بر نفس، اعضا و منافع می‌باشد و از این رو به قصاص نفس و قصاص عضو تقسیم می‌شود.

- دیه: مالی مقدر یا غیر مقدر است که در شرع مقدس اسلام برای ایراد جنایت غیر عمدی بر نفس، اعضا و منافع یا جنایت عمدی در مواردی که به هر جهت قصاص ندارند، مقرر گردیده است.
- تعزیر: ضمانت اجرای جرایمی است که از شمول حدود - قصاص و دیات خارج هستند و متناسب با مقتضیات زمان و مکان جامعه اسلامی و متعاقب جرم انگاری‌هایی مطابق با نیازهای جامعه از طریق حکومت اسلامی وضع و تقنین شده‌اند.

۱۵۰. در نظام عدالت کیفری ایران تعزیرات دو نوع هستند:

- تعزیرات منصوص معین شرعی

- تعزیرات منصوص قانونی

۱۵۱. تعزیرات منصوص معین شرعی: مجازات‌هایی غیر از حدود - قصاص و دیات هستند که سابقه تصریح در نصوص شرعی را داشته و در مبانی فقهی و شرعی، نوع و موجب این مجازات‌ها و میزان آنها به طور مشخص، معین شده است. (ماده ۱۸ ق.م.ا و رأی وحدت رویه شماره ۷۷۰ مورخ ۱۳۹۷/۴/۲۶ هیأت عمومی دیوانعالی کشور)

۱۵۲. با لحاظ تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا؛ تعزیرات منصوص معین شرعی از شمول برخی نهادهای عدالت کیفری که در این مقرر با ذکر شماره ماده مربوطه، نام برده شده‌اند، خارج می‌باشند. بنابراین نهادهایی مثل منع محاکمه مضاعف در اصول صلاحیت شخصی فعال و منفعل، قاعده احتساب روزهای بازداشت در مجازات‌های تعزیری، معافیت قضایی از کیفر، تعویق صدور حکم، تعلیق اجرای مجازات، تخفیف و تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات در جرایم نوجوانان، مرور زمان‌های تعقیب و صدور حکم و همچنین اثر توبه در سقوط مجازات مشمول تعزیرات منصوص معین شرعی نمی‌شوند.

۱۵۳. تعزیرات منصوص قانونی: مجازات‌هایی غیر از حدود - قصاص و دیات هستند که از طریق قوه مقننه جمهوری اسلامی ایران برای جرایمی که متناسب با مقتضیات جامعه جرم انگاری شده‌اند، با رعایت مواد ۱۸ و ۱۹ ق.م.ا تعیین و تصریح گردیده‌اند.

۱۵۴. مجازات‌های تعزیری هشت درجه می‌باشند. (ماده ۱۹ ق.م.ا):
- حبس و جزای نقدی در تمام هشت درجه درج شده‌اند.
 - مصادره کل اموال و انحلال شخص حقوقی (درجه ۱) و انفصال دائم (درجه ۴) و انتشار حکم در رسانه (درجه ۶)؛ تک درجه‌ای هستند.
 - محرومیت از حقوق اجتماعی در سه درجه درج شده است. (درجات ۵ - ۶ - ۷)
 - شلاق تعزیری در سه درجه درج شده است. (درجات ۶ - ۷ - ۸)
 - ممنوعیت دائم و موقت اشخاص حقوقی از فعالیت در دو درجه درج شده‌اند. (درجات ۵ و ۶)
۱۵۵. دادگاه در تعیین مجازات «حبس تعزیری» ملزم به تعیین حداقل است. چنانچه دادگاه در حکم صادره، مجازات حبس را بیش از حداقل مجازات مقرر در قانون تعیین کند، باید مبتنی بر بندهای مقرر در ماده ۱۸ ق.م.ا و سایر جهات قانونی، علت صدور حکم بیش از حداقل مجازات را ذکر کند. عدم رعایت مفاد این تبصره موجب مجازات انتظامی درجه ۴ می‌باشد. (تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۱۸ ق.م.ا)
۱۵۶. در هر جرم ملاک تعیین درجه، حداکثر مجازات قانونی آن جرم است.
۱۵۷. برای تعیین درجه جرم ارتكابی، در صورت تعدد مجازات‌های قانونی، مجازات شدیدتر و در صورت عدم امکان تشخیص مجازات شدیدتر، مجازات حبس ملاک است. (تبصره ۳ ماده ۱۹ ق.م.ا)
۱۵۸. مجازات‌های حدی عبارت‌اند از:
- حد اعدام
 - حد صلب
 - حد رجم
 - حد شلاق
 - حد قطع عضو
 - حد حبس ابد
 - حد نفی بلد
 - حد تبعید
 - حد جز
۱۵۹. مجازات‌های سالب حیات عبارت‌اند از:
- اعدام‌های حدی
 - قصاص نفس
 - رجم
 - صلب
۱۶۰. مجازات‌های بدنی عبارت‌اند از:
- شلاق‌های حدی (در ۷۵ - ۸۰ - ۱۰۰ ضربه)

- شلاق‌های تعزیری (از ۱ تا ۷۴ ضربه و تا ۹۹ ضربه در جرایم منافی عفت مثل ماده ۶۳۷ ق. تعزیرات ۱۳۷۵)
- حد قطع عضو
- قصاص عضو

توجه

حد قطع عضو، مجازات حدی ناظر بر سرقت حدی مرتبه اول (قطع چهار انگشت دست راست)، سرقت حدی مرتبه دوم (قطع پای چپ از محل مسح) و محاربه (قطع چهار انگشت دست راست و پای چپ از محل مسح توأم) می‌باشد. اما قصاص عضو، مجازات جنایت عمدی بر عضو مجنی‌علیه است که با رعایت مُمائلت بر عضو جانی اعمال می‌شود.

۱۶۱. مجازات‌های سالب آزادی عبارت‌اند از:

- حبس ابد در سرقت حدی
- حبس‌های مدت دار در درجات هشت گانه مطابق ماده ۱۹ ق.م.ا.
- ۱۶۲. مجازات‌های محدود کننده آزادی عبارت‌اند از:
 - نفی بلد در محاربه (بند (ت) ماده ۲۸۲ ق.م.ا)
 - تبعید در حد زناي مرد متأهل قبل از دخول و در مورد قوادى مرد در مرتبه دوم (مواد ۲۲۹ و ۲۴۳ ق.م.ا)
 - منع اقامت و اقامت اجبارى در محل معین (بندهای (الف) و (ب) ماده ۲۳ ق.م.ا)

توجه

- مدت تبعید در زناي مرد متأهل قبل دخول یک سال قمری است.
- مدت تبعید در مورد قوادى مرد در مرتبه دوم تا یک سال قمری است.
- مدت نفی بلد در محاربه از یک سال قمری تا زمان توبه است.

۱۶۳. مجازات‌های مالی عبارت‌اند از:

- مصادره کل اموال
- جزای نقدی معین
- جزای نقدی نسبی (مثل جزای نقدی در کلاهبرداری یا در پولشویی)
- جزای نقدی روزانه (از انواع مجازات‌های جایگزین حبس موضوع ماده ۸۵ ق.م.ا)
- ۱۶۴. کلیه مبالغ مذکور در قانون مجازات اسلامی و سایر قوانین در مورد تمام جرایم و تخلفات از جمله جزای نقدی به تناسب نرخ تورم اعلام شده از سوی بانک مرکزی هر سه سال یک بار به پیشنهاد وزیر

دادگستری و تصویب هیأت وزیرات تعدیل می‌شوند. (ماده ۲۸ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا)

۱۶۵. تمام حبس‌های ابد غیر حدی مقرر در قانون، به حبس درجه یک تبدیل می‌شوند. (تبصره ۶ الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۱۹ ق.م.ا) بنابراین به عنوان مثال حبس ابد مندرج در ماده ۴ ق.ت.م.ا.ک مصوب ۱۳۶۷ در مورد رهبری شبکه‌های اختلاس، ارتشاء و کلاهبردای به حبس درجه یک تبدیل می‌شود.

۱۶۶. در تعیین مجازات‌های تعزیری، مدت بازداشت قبلی به شرح ذیل محاسبه می‌گردد: (ماده ۲۷ اصلاحی ۱۳۹۸ ق.م.ا و ماده ۵۶۱ ق.آ.د.ک)

- هر روز بازداشت معادل یک روز حبس
- هر روز بازداشت معادل سه ضربه شلاق
- هر روز بازداشت معادل یک میلیون ریال جزای نقدی
- هر روز بازداشت معادل یک روز جزای نقدی روزانه
- هر روز بازداشت معادل هشت ساعت خدمات اجتماعی رایگان
- هر روز بازداشت معادل پنج روز دوره مراقبت

۱۶۷. مجازات‌های تعزیری منصوص معین شرعی از شمول ماده ۲۷ ق.م.ا؛ ناظر بر محاسبه بازداشت قبلی در تعیین کیفر، خارج می‌باشند.

۱۶۸. به موجب ماده ۴۵ الحاقی ۱۳۹۶ به قانون مبارزه با مواد مخدر، مجازات‌های اعدام مندرج در آن قانون محدود به احراز شرایط مقرر این ماده در حد افساد فی الارض شده و مجازات حبس ابد نیز از آن قانون به شرح ذیل منتفی شده است:

- در کلیه جرایم مندرج در قانون مبارزه با مواد مخدر که **مجازات قانونی آنها اعدام یا حبس ابد** است از این پس در صورتی که یکی از شرایط مندرج در ماده ۴۵ الحاقی به قانون مبارزه با مواد مخدر در مورد آنها احراز گردد، مرتکب آن جرایم با عنوان مفسد فی الارض به حد اعدام محکوم می‌شود.

- در صورت عدم احراز شرایط ماده ۴۵ الحاقی به قانون مبارزه با مواد مخدر؛ اگر آن جرم دارای **مجازات قانونی اعدام باشد**: مرتکب به جای اعدام به حبس درجه یک تا سی سال و جزای نقدی درجه یک تا دو برابر حداقل آن و مصادره اموال محکوم می‌شود.

- در صورت عدم احراز شرایط ماده ۴۵ الحاقی به قانون مبارزه با مواد مخدر؛ اگر آن جرم دارای **مجازات قانونی حبس ابد باشد**: مرتکب به جای حبس ابد به حبس درجه دو و جزای نقدی درجه دو و مصادره اموال محکوم می‌شود.

۱۶۹. مجازات‌های اشخاص حقوقی عبارت‌اند از:

- انحلال شخص حقوقی و مصادره کل اموال (درجه ۱)

- ممنوعیت‌های دائم از فعالیت (درجه ۵)
- ممنوعیت‌های موقت از فعالیت و انتشار حکم در رسانه (درجه ۶)
- جزای نقدی که میزان آن حداقل ۲ برابر و حداکثر ۴ برابر مبلغ جزای نقدی مقرر در قانون برای اشخاص حقیقی است.

۱۷۰. انحلال و مصادره کل اموال برای اشخاص حقوقی که از ابتدا برای ارتکاب جرم به وجود آمده‌اند یا با انحراف از هدف مشروع نخستین **منحصراً** فعالیت مجرمانه می‌کنند، قابل اعمال است.

۱۷۱. اشخاص حقوقی دولتی و اشخاص حقوقی عمومی غیر دولتی که در مقام «اعمال حاکمیت» اقدام می‌کنند، قابل مجازات نیستند.

توجه

کلیه اشخاص حقوقی خصوصی و کلیه اشخاص حقوقی دولتی یا عمومی غیردولتی که در مقام تصدی‌گری رفتارهای مجرمانه به آنان منتسب باشد با رعایت ماده ۲۰ ق.م.ا قابل مجازات هستند.

۱۷۲. انتشار حکم قطعی محکومیت کیفری در رسانه به موجب قانون مجازات اسلامی در موارد ذیل به کار رفته است:

- به عنوان مجازات تعزیری اصلی - درجه ۶ (ماده ۱۹ ق.م.ا)
- به عنوان مجازات تعزیری اصلی برای اشخاص حقوقی - درجه ۶ (ماده ۲۰ ق.م.ا)
- به عنوان مجازات تکمیلی (بند (س) ماده ۲۳ ق.م.ا)
- به عنوان مجازات ترذیلی (ماده ۳۶ ق.م.ا و تبصره آن ماده)

۱۷۳. محرومیت از حقوق اجتماعی به موجب قانون مجازات اسلامی در موارد ذیل به کار رفته است:

- به عنوان مجازات اصلی با درجات ۵-۶-۷ (ماده ۱۹ ق.م.ا)
- به عنوان مجازات تکمیلی (ماده ۲۳ ق.م.ا)
- به عنوان مجازات تبعی (ماده ۲۵ ق.م.ا)
- به عنوان جایگزین حبس (مواد ۶۴ و ۸۷ ق.م.ا)

● مجازات‌های تکمیلی (مواد ۲۳ - ۲۴ ق.م.ا)

۱۷۴. مجازات‌های تکمیلی مجازات‌هایی هستند که با هدف تکمیل جنبه بازدارندگی ضمانت اجرای اصلی با اختیار مقام قضایی و در چارچوب قانون و با درج در دادنامه، به مجازات اصلی اضافه می‌شوند.
۱۷۵. شمول مجازات‌های تکمیلی فقط بر اشخاص حقیقی و علاوه بر حدود و قصاص، بر تمام تعزیرات صرف نظر از درجه آنها، قابل اعمال می‌باشد (ماده ۲۳ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا)
۱۷۶. مدت مجازات‌های تکمیلی حداکثر ۲ سال است مگر در قانون به نحو دیگری مشخص شده باشد. (ر.ک به ماده ۷۱۸ ق. تعزیرات ۱۳۷۵)

توجه

مجازات‌های تکمیلی، اختیاری هستند مگر قانون اعمال آنها را الزامی کرده باشد، مثل ماده ۶ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب ۱۳۹۴ با آخرین اصلاحات ۱۳۹۷ که دادگاه را مکلف به تعیین حداکثر دو مورد از مجازات‌های تکمیلی در جرم موضوع این قانون کرده است.

“

۱۷۷. ضمانت اجرای مجازات‌های تکمیلی:

- مرتبه اول: افزایش مدت مجازات تکمیلی تا یک سوم میزان مندرج آن در حکم.
 - مرتبه دوم: تبدیل باقی مانده مجازات تکمیلی به حبس یا جزای نقدی درجه ۷ یا ۸.
۱۷۸. در صورت اطمینان به عدم تکرار جرم و اصلاح مجرم، بعد از گذشت یک دوم مدت مجازات تکمیلی با پیشنهاد قاضی اجرای احکام و تصمیم دادگاه، باقی مانده مدت می‌تواند لغو شده یا کاهش یابد.

توجه

مجازات‌های تکمیلی در تمام جرایم ولو جرایم غیرعمدی قابل اعمال هستند. (ر.ک به ماده ۷۱۸ ق. تعزیرات ۱۳۷۵)

“

● مجازات‌های تبعی (مواد ۲۵-۲۶ ق.م.ا)

۱۷۹. مجازات‌های تبعی، محرومیت از حقوق اجتماعی به حکم قانون برای برخی از محکومیت‌های کیفری می‌باشند که به عنوان «محکومیت‌های کیفری مؤثر» به شرح ماده ۲۵ ق.م.ا شناخته می‌شوند.

۱۸۰. مجازات‌های تبعی؛ متعاقب «قطعیت» حکم کیفری در جرایم «عمدی» با محکومیت کیفری مؤثر، تحقق می‌یابند.

۱۸۱. محکومیت به جرایم غیر عمدی با هر میزان مجازات، فاقد اثر تبعی می‌باشد.

۱۸۲. مبداء محاسبه مدت محرومیت از حقوق اجتماعی ناشی از محکومیت‌های کیفری مؤثر عبارت است از:

- پس از اجرای حکم قطعی کیفری

- یا پس از شمول مرور زمان اجرای مجازات (ماده ۱۰۷ ق.م.ا)

- یا پس از توقف اجرای حکم اصلی در مجازات‌های سالب حیات و حبس ابد

۱۸۳. مجازات‌های تکمیلی و تبعی هر چند هر دو مطابق مقررات قانونی اعمال می‌شوند اما مجازات‌های تکمیلی مستلزم درج در حکم می‌باشند ولی مجازات‌های تبعی بدون نیاز به درج در حکم اعمال خواهند شد.

۱۸۴. مدت محرومیت از حقوق اجتماعی در محکومیت‌های کیفری مؤثر:

- ۷ سال در محکومیت به مجازات سالب حیات

- ۷ سال در محکومیت به مجازات حبس ابد

- ۳ سال در محکومیت به حد قطع عضو

- ۳ سال در محکومیت به قصاص عضو که دیه جنایت وارده بیش از نصف دیه مجنی‌علیه باشد.

- ۳ سال در محکومیت به حبس‌های تعزیری درجه ۱-۲-۳-۴

- ۲ سال در محکومیت به شلاق حدی

- ۲ سال در محکومیت به قصاص عضو که دیه جنایت وارده برابر با نصف دیه مجنی‌علیه یا کمتر از آن باشد.

- ۲ سال در محکومیت به حبس تعزیری درجه ۵

۱۸۵. محکومیت به حبس‌های درجه ۶-۷-۸ فاقد اثر تبعی می‌باشند.

۱۸۶. محکومیت به جزای نقدی، شلاق تعزیری و سایر ضمانت‌اجراهای تعزیری فاقد اثر تبعی می‌باشند.

۱۸۷. در جرم قابل گذشت با گذشت شاکی خصوصی، اثر تبعی نیز متوقف می‌شود.

۱۸۸. در عفو رهبری؛ اثر تبعی محکومیت پس از طی مدت‌های ۷-۳ و ۲ سال مقرر قانونی حسب مورد، بعد از شمول عفو رهبری محاسبه می‌شود.

۱۸۹. در آزادی مشروط؛ اثر تبعی محکومیت پس از طی مدت‌های ۷-۳ و ۲ سال مقرر قانونی حسب مورد، بعد از اتمام آزادی مشروط محاسبه می‌شود.

● تخفیف مجازات و معافیت از مجازات (مواد ۳۷ تا ۳۹ ق.م.ا.)

۱۹۰. انواع نهادهای مخففه و معاف کننده مجازات:

- معاذیر مخففه و معاف کننده قانونی (در جرایم خاص با تصریح قانون و به نحو الزامی)
- کیفیات مخففه و معاف کننده قضایی

۱۹۱. کیفیات مخففه قضایی: مقام قضایی در مجازات‌های تعزیری می‌تواند (اختیاری) به اعمال تخفیف به یکی از روش‌های ذیل با احراز یکی از جهات ماده ۳۸ ق.م.ا. بپردازد. (ماده ۳۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا.):

- تخفیف کمی (تقلیل)
- تخفیف کیفی (تبدیل)

۱۹۲. نظام تقلیل (تخفیف کمی) مجازات‌ها:

- تقلیل حبس‌های درجات ۱ تا ۴ به میزان ۱ تا ۳ درجه
- تقلیل حبس‌های درجات ۵ و ۶ به میزان ۱ تا ۲ درجه
- تقلیل انفصال دائم به انفصال موقت برای ۵ تا ۱۵ سال
- تقلیل سایر مجازات‌های تعزیری به میزان ۱ تا ۲ درجه

۱۹۳. نظام تبدیل (تخفیف کیفی) مجازات‌ها:

- تبدیل حبس‌های درجات ۵-۶-۷ به جزای نقدی متناسب با همان درجه
- تبدیل سایر تعزیرات به مجازات دیگر از همان درجه یا یک درجه پایین تر
- تبدیل مصادره کل اموال به جزای نقدی درجات ۱ تا ۴

۱۹۴. چنانچه در اجرای مقررات تخفیف یا سایر مقرراتی که به موجب آن مجازات تخفیف می‌یابد، حکم به حبس کمتر از ۹۱ روز صادر شود، به مجازات جایگزین مربوط تبدیل می‌گردد. (تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۳۷ ق.م.ا.)

۱۹۵. با گذشت شاکی در جرایم غیر قابل گذشت، مقام قضایی با اعمال بند (الف) ماده ۳۸ ق.م.ا. می‌تواند اعمال تخفیف (ماده ۳۷ ق.م.ا.) نماید و با گذشت شاکی در جرایم قابل گذشت، دادرسی در هر مرحله که باشد متوقف می‌شود. (ماده ۱۰۰ ق.م.ا. و ماده ۱۳ ق.آ.د.ک)

۱۹۶. به موجب ماده ۱۵ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹؛ تبصره ۱ ماده ۱ ق.ت.م.ا.ک ناظر بر محدودیت اعمال تخفیف مجازات در کلاهبرداری و تبصره ۶ ماده ۵ ق.ت.م.ا.ک ناظر بر محدودیت اعمال تخفیف مجازات در اختلاس، منسوخ اعلام شده است و بنابراین تخفیف در این موارد مشمول عموماً حقوق کیفری یعنی اعمال ماده ۳۷ ق.م.ا. می‌باشد.

۱۹۷. به موجب ماده ۷ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴؛ مجازات

اشخاصی که مبادرت به اعمال مجرمانه نسبت به آمران به معروف و ناهیان از منکر نمایند، قابل تخفیف نمی‌باشد.

۱۹۸. به موجب ماده ۳ قانون تشدید مجازات اسیدپاشی و حمایت از بزه دیدگان ناشی از آن مصوب ۱۳۹۸؛ در مورد جرایم موضوع این قانون و شروع به آنها، مقررات مربوط به آزادی مشروط، تعلیق و تخفیف مجازات قابل اعمال نیست، مگر آنکه بزه دیده یا اولیاء دم نسبت به مجازات تعزیری مرتکب نیز اعلام گذشت کرده باشند که در این صورت دادگاه می‌تواند مجازات مرتکب را یک درجه تخفیف دهد.

۱۹۹. جهت اعمال ماده ۴۵ الحاقی ۱۳۹۶ به قانون مبارزه با مواد مخدر؛ در مورد محکومینی که قبل از این مقرر، با بهره مندی از عفو رهبری مجازات آنها از اعدام به حبس ابد تبدیل شده است و بعد از تصویب این ماده باید با عطف به ماسبق شدن آن از وضعیت مساعد به نفع خود برخوردار شوند، رأی وحدت رویه شماره ۷۸۳ مورخ ۱۳۹۸/۹/۱۹ هیات عمومی دیوانعالی کشور بیان می‌دارد؛ «در باره نحوه اعمال تخفیف ناشی از ماده ۴۵ الحاقی بر مشمولین به اعدام و حبس ابد، مبنای محاسبه و اعمال تخفیف، مجازات موجود قابل اجرا (یعنی مجازات بعد از شمول عفو رهبری) ملاک می‌باشد.»

۲۰۰. **معافیت قضایی:** در جرایم تعزیری با درجه ۷ و ۸ مقام قضایی می‌تواند با احراز موارد ذیل حکم به معافیت از کیفر دهد: (ماده ۳۹ ق.م.ا).

- لزوم احراز جهات تخفیف (ماده ۳۸ ق.م.ا).
- لزوم احراز فقدان سابقه کیفری مؤثر (ماده ۲۵ ق.م.ا).
- لزوم تشخیص اصلاح بزهکار با عدم مجازات وی
- لزوم گذشت شاکی و جبران ضرر و زیان وی یا فراهم کردن ترتیبات آن

۲۰۱. مجازات‌های تعزیری منصوص معین شرعی از شمول ماده ۳۹ ق.م.ا ناظر بر معافیت قضایی خارج می‌باشند. (تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا).

۲۰۲. **معاذیر مخففه و معاف کننده قانونی؛** این معاذیر بر خلاف کیفیات مخففه و معاف کننده قضایی، نهادهایی هستند که از طریق مقنن در جرایم خاص و در مواد قانونی تصریح شده‌اند و حسب مورد موجب تخفیف مجازات یا معافیت مجرم از مجازات می‌شوند. (ر.ک به ماده ۵۰۷ و تبصره ۲ ماده ۷۱۹ ق.تعزیرات ۱۳۷۵ و ماده ۸ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم مصوب ۱۳۹۴ اصلاحی ۱۳۹۷)

توجه

علاوه بر نهادهای تخفیف و معافیت از کیفر، سایر نهادهای ارفاقی عبارت‌اند از:

- تعویق صدور حکم
- تعلیق اجرای مجازات
- نظام نیمه آزادی
- نظام آزادی مشروط
- نظام نظارت الکترونیکی
- جایگزین‌های حبس

“

● تعویق صدور حکم (مواد ۴۰ تا ۴۵ ق.م.ا)

۲۰۳. تعویق صدور حکم، معوق ساختن صدور حکم محکومیت کیفری بعد از احراز مجرمیت متهم است به اختیار مقام قضایی و با جمع شرایط ذیل، به نحوی که اگر طی مدت مقرر قانونی (۶ ماه تا ۲ سال)، مجرم از دستورات دوره تعویق تبعیت کرد و مرتکب جرمی نیز نشد، حکم به تحمل کیفر در مورد آن جرم برای وی صادر نخواهد شد.

۲۰۴. شرایط صدور قرار تعویق صدور حکم:

- صدور قرار تعویق صدور حکم در جرایم تعزیری (اعم از عمدی یا غیر عمدی) با درجه‌های ۶ تا ۸ ممکن است.

- مجازات‌های تعزیری منصوص معین شرعی از شمول ماده ۴۰ ق.م.ا ناظر بر تعویق صدور حکم خارج می‌باشند. (تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا)

- لزوم وجود جهات تخفیف (ماده ۳۸ ق.م.ا)

- فقدان سابقه محکومیت کیفری مؤثر (ماده ۲۵ ق.م.ا)

- پیش بینی اصلاح مرتکب

- جبران ضرر و زیان متضرر از جرم یا فراهم کردن ترتیبات آن

۲۰۵. تعویق صدور حکم به صورت ساده (با اخذ تعهد کتبی از مجرم) یا به صورت تعویق مراقبتی (با اخذ تعهد کتبی از مجرم و اعمال تدابیر ماده ۴۲ ق.م.ا و اجرای دستورات ماده ۴۳ ق.م.ا) واقع می‌شود.

۲۰۶. ضمانت اجرای تعویق صدور حکم در صورت عدم رعایت دستورات:

- مرتبه اول: افزایش مدت برنامه تعویق تا نصف مدت مقرر در قرار یا لغو قرار و صدور حکم به تعویق افتاده.

- مرتبه دوم: لغو قرار و صدور حکم به تعویق افتاده.

۲۰۷. ضمانت اجرای تعویق صدور حکم در صورت ارتکاب جرایم مستوجب حد - قصاص - جرایم عمدی

مستوجب دیه و تعزیرات تا درجه ۷ در مدت تعویق؛ لغو قرار و صدور حکم به تعویق افتاده می‌باشد.

۲۰۸. مجرمی که قرار تعویق صدور حکم برای وی لغو شده است، صدور قرار تعلیق اجرای مجازات در همان جرم برای وی ممنوع است.

۲۰۹. تمام جرایم افراد زیر ۱۸ سال صرف نظر از درجه، به استثناء جرایم مستوجب تعزیرات منصوص معین شرعی، در شمول تعویق صدور حکم قرار می‌گیرند. (ماده ۹۴ و تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا)

۲۱۰. با لحاظ ماده ۷ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴؛ مجازات اشخاصی که مبادرت به اعمال مجرمانه نسبت به آمران به معروف و ناهیان از منکر نمایند، قابل تعویق صدور حکم نمی‌باشد.

● تعلیق اجرای مجازات (مواد ۴۶ تا ۵۵ ق.م.ا)

۲۱۱. در جرایم تعزیری (اعم از عمدی یا غیر عمدی) با درجه‌های ۳ تا ۸، دادگاه می‌تواند با وجود شرایط مقرر برای تعویق صدور حکم، اجرای تمام یا قسمتی از مجازات را برای مدت ۱ تا ۵ سال معلق نماید. دادستان یا قاضی اجرای حکم نیز می‌تواند پس از گذراندن یک سوم مجازات از دادگاه صادر کننده حکم قطعی تقاضای تعلیق نماید. محکوم نیز می‌تواند خود پس از گذراندن یک سوم مجازات در صورت دارا بودن شرایط قانونی از طریق دادستان یا قاضی اجرای احکام کیفری تقاضای تعلیق نماید.

۲۱۲. در جرایم ذیل و شروع به آنها، صدور قرار تعویق صدور حکم و صدور قرار تعلیق اجرای مجازات ممنوع است:

- جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور (با لحاظ تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۴۷ ق.م.ا)، خرابکاری در تأسیسات آب و برق و گاز و مخبرات
- جرایم سازمان یافته، سرقت مسلحانه، سرقت مقرون به آزار، آدم ربایی و اسید پاشی
- قدرت نمایی و ایجاد مزاحمت با چاقو یا هر نوع اسلحه دیگر
- جرایم علیه عفت عمومی (با لحاظ تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۴۷ ق.م.ا)، تشکیل یا اداره مراکز فساد و فحشاء
- قاچاق عمده مواد مخدر یا روان گردان، مشروبات الکلی و سلاح و مهمات و قاچاق انسان
- تعزیر بدل از قصاص نفس (ماده ۶۱۲ ق.تعزیرات ۱۳۷۵) و معاونت در قتل عمدی (ماده ۱۲۷ ق.م.ا) و معاونت در محاربه و معاونت در افساد فی الارض (ماده ۱۲۷ ق.م.ا)
- جرایم اقتصادی (تبصره ماده ۳۶ ق.م.ا) با موضوع جرم بیش از یک صد میلیون ریال
- مجازات‌های تعزیری منصوص معین شرعی از شمول مواد ۴۰ و ۴۶ ق.م.ا ناظر بر تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات خارج می‌باشند. (تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا)

۲۱۳. مطابق تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۴۷ ق.م.ا جرایم ذیل در صورت احراز شرایط ماده ۴۶ ق.م.ا مشمول قرار تعلیق اجرای مجازات قرار می گیرند:

- جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی کشور؛ منوط به همکاری مؤثر مجرم منتهی به کشف جرم و شناسایی سایر متهمان، که در اینصورت فقط امکان تعلیق بخشی از مجازات وجود دارد.
- کلیه جرایم منافی عفت به جز موارد مندرج در مواد ۶۳۹ و ۶۴۰ ق.ت.عزیرات ۱۳۷۵
- کلاهبرداری موضوع ماده ۱ ق.ت.م.ا.م.ک مصوب ۱۳۶۷ و کلیه جرایم در حکم کلاهبرداری و جرایمی که مجازات قانونی کلاهبرداری برای آنان مقرر گردیده است یا جرایمی که قانوناً کلاهبرداری محسوب می شوند مثل: انتقال مال غیر، معرفی مال غیر به جای مال خود، تبانی و مواضعه برای بردن مال غیر و موارد مندرج در مواد ۱۰۵ تا ۱۰۹ قانون ثبت.

توجه

قاچاق انسان ولو عمدۀ نباشد، از شمول مقررات تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات خارج است.

توجه

جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی غیر قابل تعویق صدور حکم اند، اما در صورت همکاری مؤثر متهم اجرای بخشی از مجازات آن جرایم قابل تعلیق می باشد.

۲۱۴. با لحاظ ماده ۷ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر مصوب ۱۳۹۴؛ مجازات اشخاصی که مبادرت به اعمال مجرمانه نسبت به آمران به معروف و ناهیان از منکر نمایند، قابل تعلیق اجرای مجازات نمی باشد.

۲۱۵. به موجب ماده ۷۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ اصلاحی ۱۳۹۴؛ جزای نقدی مقرر در این قانون از سوی مرجع رسیدگی کننده قابل تعلیق و تخفیف نیست و مجازات های حبس و شلاق در جرایم قاچاق کالاهای ممنوعه، حرفه ای و سازمان یافته موضوع این قانون نیز قابل تعلیق نمی باشد.

۲۱۶. به موجب تبصره ۵ ماده ۲ قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹؛ هیچ یک از مجازات‌های مقرر در این قانون قابل تعلیق نبوده و همچنین اعدام و جزایهای مالی و محرومیت و انفصال دائم از خدمات دولتی و نهادها از طریق محاکم قابل تخفیف یا تعلیل نمی‌باشد.

۲۱۷. به موجب رأی وحدت رویه شماره ۷۷۸ مورخ ۱۳۹۸/۳/۲۸ هیأت عمومی دیوانعالی کشور؛ با لحاظ بند (الف) ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، جرایم مذکور در ماده ۷۰۲ ق.تجزیات ۱۳۷۵ (ناظر بر خرید و فروش، حمل و... مشروبات الکلی دست ساز) داخل در عنوان قاچاق نیستند، بنابراین از شمول بند (ت) ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی (قابل تعلیق نبودن قاچاق عمده مشروبات الکلی) خارج خواهند بود، از این رو اجرای مجازات این جرایم با رعایت شرایط مقرر در ماده ۴۶ ق.م.ا قابل تعلیق است.

۲۱۸. تعلیق اجرای مجازات به صورت ساده (با اخذ تعهد کتبی از مجرم) یا به صورت تعلیق مراقبتی (با اخذ تعهد کتبی از مجرم و اعمال تدابیر ماده ۴۲ ق.م.ا و اجرای دستورات ماده ۴۳ ق.م.ا) واقع می‌شود.

۲۱۹. ضمانت اجرای تعلیق اجرای مجازات در صورت عدم رعایت دستورات:

- مرتبه اول: افزایش مدت برنامه تعلیق به مدت ۱ تا ۲ سال یا لغو قرار و اجرای مجازات معلق شده

- مرتبه دوم: لغو قرار و اجرای مجازات معلق شده

۲۲۰. ضمانت اجرای تعلیق اجرای مجازات در صورت ارتکاب جرایم مستوجب حد - قصاص - جرایم عمدی مستوجب دیه و تعزیرات تا درجه ۷ از تاریخ صدور قرار تا پایان مدت تعلیق: لغو قرار و اجرای مجازات معلق شده می‌باشد.

۲۲۱. تمام جرایم افراد زیر ۱۸ سال صرف نظر از درجه، به استثناء جرایم مستوجب تعزیرات منصوص معین شرعی، در شمول تعلیق اجرای مجازات قرار می‌گیرند. (ماده ۹۴ و تبصره ۲ ماده ۱۱۵ ق.م.ا)

توجه

در حالیکه جرایم اقتصادی منوط به نصاب ریالی مندرج در بند (ج) ماده ۴۷ ق.م.ا از شمول تعلیق اجرای مجازات خارج می‌باشند، اما کلاهبرداری، جرایم با مجازات کلاهبرداری، جرایم در حکم کلاهبرداری و جرایمی که مجازات کلاهبرداری را دارند، بدون لزوم رعایت نصاب ریالی، قابل تعلیق اجرای مجازات می‌باشند.

● نظام نیمه آزادی (مواد ۵۶ و ۵۷ ق.م.ا)

۲۲۲. در اجرای برنامه نظام نیمه آزادی امکان انجام فعالیت‌های حرفه‌ای، آموزشی، حرفه آموزی، درمانی و نظایر آن خارج از زندان و حین تحمل حبس با نظر مقام قضایی منوط به شرایط ذیل می‌باشد:
- در حبس‌های تعزیری درجه‌های ۵ - ۶ - ۷ بدون لزوم به طی بخشی از محکومیت
 - در حبس‌های تعزیری درجه‌های ۲ - ۳ - ۴ با لزوم به طی یک چهارم مدت حبس (تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۵۷ ق.م.ا)
 - گذشت شاکی خصوصی
 - سپردن تأمین مناسب
 - تعهد به انجام فعالیت شغلی، حرفه‌ای و... در صورت مؤثر بودن در فرآیند اصلاح یا جبران خسارات برای بزه دیده
 - رضایت محکوم‌علیه
 - رعایت مواد ۱۲ تا ۲۲ آیین نامه نحوه اجرای قرار تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط، قرار تعویق صدور حکم، نظام نیمه آزادی و آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی و جایگزین‌های حبس مصوب ۱۳۹۸ رئیس قوه قضاییه.

● نظام آزادی مشروط (مواد ۵۸ تا ۶۱ ق.م.ا)

۲۲۳. اعمال نظام آزادی مشروط اختیاری است که دادگاه صادر کننده حکم در آزاد کردن محکومین به حبس از زندان، پیش از اتمام مدت محکومیت با لحاظ احراز شرایط مقرر در قانون و با هدف اصلاح بزهکار و محدود سازی آثار منفی حبس بر بزهکاران دارد.
۲۲۴. اعطای نظام آزادی مشروط فقط مختص حبس‌های تعزیری می‌باشد.
۲۲۵. اعطای نظام آزادی مشروط کاملاً اختیاری است و در اختیار دستگاه صادر کننده حکم می‌باشد.
۲۲۶. شرایط اعطای آزادی مشروط:
- در محکومیت به حبس‌های ده سال و کمتر: لزوم طی یک سوم دوره محکومیت کیفری
 - در محکومیت به حبس‌های بیش از ده سال: لزوم طی یک دوم دوره محکومیت کیفری
 - لزوم حسن اخلاق مستمر در طی محکومیت به حبس و پیش بینی عدم ارتکاب جرم در صورت آزادی
 - عدم استفاده قبلی محکوم از آزادی مشروط
 - پرداخت ضرر و زیان مدعی خصوصی در حد استطاعت یا فراهم کردن ترتیبات پرداخت آن
 - رعایت مواد ۲۳ و ۲۴ آیین نامه نحوه اجرای قرار تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط، قرار تعویق صدور حکم، نظام نیمه آزادی و آزادی تحت نظارت سامانه‌های الکترونیکی و جایگزین‌های حبس مصوب ۱۳۹۸ رئیس قوه قضاییه.

توجه

کلیه مجرمین با رعایت شرایط قانونی فقط یک بار امکان استفاده از نظام آزادی مشروط را دارند و در صورتیکه یک مرتبه از آن بهره‌مند شوند، امکان استفاده از آن در محکومیت‌های بعدی به حبس برای ایشان ممنوع است.

۲۲۷. مدت آزادی مشروط:

- اصولاً مدت آزادی مشروط برابر است با باقی مانده دوره محکومیت به حبس.
- اما مقام قضایی می‌تواند این مدت را تغییر دهد، با این حال مدت آزادی مشروط باید بین یک تا پنج سال باشد.
- اگر باقی مانده دوره محکومیت به حبس کمتر از یک سال است، مقام قضایی در تعیین مدت آزادی مشروط اختیار فوق را نداشته و الزاماً دوره آزادی مشروط برابر است با باقی مانده دوره محکومیت.

۲۲۸. ضمانت اجرای آزادی مشروط در صورت عدم رعایت دستورات:

- مرتبه اول: فقط افزایش مدت برنامه تعلیق به مدت ۱ تا ۲ سال
 - مرتبه دوم: لغو آزادی مشروط و اجرای باقی مانده مدت حبس
۲۲۹. ضمانت اجرای آزادی مشروط در صورت ارتکاب جرایم مستوجب حد - قصاص - جرایم عمدی مستوجب دیه و تعزیرات تا درجه ۷ در طی مدت آزادی مشروط: لغو آزادی مشروط و اجرای باقی مانده مدت حبس.

توجه

در حالیکه در تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات، اگر فرد تحت برنامه در مرتبه اول از دستورات تبعیت نکند علاوه بر افزایش مدت برنامه، امکان لغو برنامه نیز پیش بینی شده است، اما در آزادی مشروط در صورت عدم رعایت دستورات در مرتبه اول، فقط مدت افزایش می‌یابد.

● نظام نظارت الکترونیکی (ماده ۶۲ ق.م.ا. و آیین نامه اجرایی مراقبت‌های الکترونیکی مصوب ۱۳۹۷/۴/۱۰ رئیس قوه قضاییه)

۲۳۰. اشخاص مشمول نظام نظارت الکترونیکی:

- محکومین به حبس‌های تعزیری درجه‌های ۵ - ۶ - ۷ - ۸ بدون لزوم به طی بخشی از

- محکومیت به حبس
- محکومین به حبس‌های تعزیری درجه‌های ۲ - ۳ - ۴ با لزوم به طی یک چهارم مدت حبس (تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۶۲ ق.م.ا)
- متهمان مشمول بند (چ) ماده ۲۱۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ (در قرارهای تأمین کیفری)
- زندانیان تحت نظام نیمه آزادی و شاغل در مراکز حرفه آموزی
- افرادی که به موجب قانون یا تصمیم مرجع قضایی تحت مراقبت بوده یا از ورود یا خروج از محدوده معینی منع شده‌اند، از قبیل: مراقبت‌های مذکور در مواد ۴۲ و ۴۳ ق.م.ا
- ۲۳۱. شرایط ناظر بر اعمال نظارت الکترونیکی:
- رضایت محکوم
- احراز شرایط مقرر در تعویق مراقبتی
- امکان اعمال تدابیر نظارتی یا دستورات مربوط به تعویق مراقبتی بر محکوم تحت نظام نظارت الکترونیکی
- اخذ وثیقه جهت جبران خسارات وارده به تجهیزات
- ارائه آموزش‌های لازم به فرد تحت برنامه
- دریافت هزینه استفاده از تجهیزات مطابق تعرفه برای هر ماه یا در صورت تمایل فرد به نحو یکجا
- رعایت حریم خصوصی فرد تحت نظارت الکترونیکی
- فرد تحت نظارت الکترونیکی، مطابق مقررات از عفو، آزادی مشروط و مرخصی برخوردار است.

● مجازات‌های جایگزین حبس (مواد ۶۴ تا ۸۷ ق.م.ا)

- ۲۳۲. مجازات‌های جایگزین حبس عبارت‌اند از:
- دوره مراقبت
- خدمات عمومی رایگان
- جزای نقدی معین
- جزای نقدی روزانه
- محرومیت از حقوق اجتماعی
- ۲۳۳. اعمال مجازات‌های جایگزین حبس متناسب با نوع جرم و میزان حبس به شرح ذیل است:
- در جرایم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها سه ماه حبس است: الزاماً جایگزین‌های حبس اعمال می‌شود.
- در جرایم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها نود و یک روز تا شش ماه حبس است: به شرط احراز شرایط ماده ۶۶ ق.م.ا الزاماً جایگزین‌های حبس اعمال می‌شود.

- در جرایم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها بیش از شش ماه تا یک سال حبس است: به شرط احراز شرایط ماده ۶۶ ق.م.ا مقام قضایی مخیر به اعمال جایگزین‌های حبس است.
 - در جرایم غیر عمدی که مجازات قانونی آنها دو سال حبس و کمتر است: الزاماً جایگزین‌های حبس اعمال می‌شود.
 - در جرایم غیر عمدی که مجازات قانونی آنها بیش از دو سال حبس است: مقام قضایی مخیر به اعمال جایگزین‌های حبس است.
 - در کلیه جرایمی که در آنها مقنن، نوع یا میزان تعزیر را معین نکرده است: الزاماً جایگزین‌های حبس اعمال می‌شود.
۲۳۴. به موجب رأی وحدت رویه شماره ۷۴۶ مورخ ۱۳۹۴/۱۰/۲۹ هیأت عمومی دیوانعالی کشور؛ در کلیه مواردی که اعمال جایگزین‌ها به موجب قانون الزامی اعلام شده است، مقام قضایی مقید به احراز شرایط ماده ۶۴ ق.م.ا نمی‌باشد، این در حالی است که در مواردی که اعمال جایگزین‌ها در اختیار مقام قضایی گذارده شده است، دادگاه می‌تواند برای اعمال آن به ارزیابی شرایط مقرر در ماده ۶۴ ق.م.ا بپردازد.
۲۳۵. در موارد ذیل اعمال جایگزین‌های حبس ممنوع است:
- جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی (ماده ۷۱ ق.م.ا)
 - جرایم عمدی با مجازات قانونی بیش از یک سال حبس
 - در جرایم عمدی که مجازات قانونی جرم بیش از یک سال حبس باشد و در صورت اعمال تخفیف، مجازات حبس به کمتر از یک سال رسیده باشد، دادگاه نمی‌تواند به مجازات جایگزین حبس حکم نماید. (ماده ۷۳ ق.م.ا)
- * استثناء این مورد فقط محدود به تبصره الحاقی ۱۳۹۹ به ماده ۳۷ ق.م.ا است که اگر با اعمال تخفیف، حبس به کمتر از ۹۱ روز برسد، الزاماً جایگزین‌های حبس اعمال می‌شوند.
- تعدد جرایم عمدی که مجازات قانونی حداقل یکی از آنها بیش از یک سال حبس باشد مانع از صدور حکم به مجازات جایگزین حبس است. (ماده ۷۲ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا)
۲۳۶. دادگاه نمی‌تواند به بیش از دو نوع از مجازات‌های جایگزین حکم دهد. (تبصره ماده ۶۴ ق.م.ا)

توجه

در حالیکه دادگاه حداکثر به دو مجازات جایگزین می‌تواند حکم دهد، اما در صورت تصمیم به تعیین خدمات اجتماعی رایگان، دادگاه نمی‌تواند به بیش از یک خدمت عمومی حکم دهد. (تبصره ۳ ماده ۸۴ ق.م.ا)

۲۳۷. ملاک تعیین صلاحیت دادگاه و تجدید نظر خواهی از حکم محکومیت به جایگزین حبس، مجازات قانونی جرم ارتكابی است نه مجازات قضایی. (بنابراین مجازات جایگزین تعیین شده در حکم، ملاک تعیین صلاحیت و تجدید نظر خواهی از حکم محکومیت نمی‌باشد.)

۲۳۸. ضمانت اجرای جایگزین‌های حبس: (مواد ۸۱ و ۸۲ ق.م.ا.)

- عدم رعایت دستورات در هر یک از جایگزین‌های حبس؛ در مرتبه اول: افزایش مجازات جایگزین به میزان یک چهارم تا یک دوم آن و در مرتبه دوم: اجرای مجازات حبس - ایجاد مانع عمدی در مسیر اجرای مجازات جایگزین حبس؛ اجرای مجازات حبس

۲۳۹. برنامه‌های ارفاقی که مستلزم رضایت محکوم علیه می‌باشند، عبارت‌اند از:

- نظام نیمه آزادی (ماده ۵۷ ق.م.ا.)

- نظام نظارت الکترونیکی (ماده ۶۲ ق.م.ا.)

- خدمات اجتماعی رایگان (ماده ۸۳ ق.م.ا.)

۲۴۰. ساعت ارائه خدمات اجتماعی رایگان:

- برای بزرگسالان شاغل: حداکثر ۴ ساعت در روز (تبصره ۱ ماده ۸۴ ق.م.ا.)

- برای بزرگسالان بیکار: حداکثر ۸ ساعت در روز (تبصره ۱ ماده ۸۴ ق.م.ا.)

- برای نیروهای مسلح: حداکثر ۴ ساعت در روز (ماده ۲۹ آیین نامه نحوه اجرای تعلیق و تعویق... (۱۳۹۸)

- برای نوجوانان بین ۱۵ تا ۱۸ سال در جرایم تعزیری با درجه‌های ۵ و ۶: حداکثر ۴ ساعت در روز (تبصره ۱ ماده ۸۹ ق.م.ا.)

۲۴۱. قاضی اجرای احکام می‌تواند با توجه به شرایط محکوم به طور موقت و حداکثر تا ۳ ماه دوره برنامه خدمات اجتماعی رایگان را معلق نماید یا تبدیل آن را به دادگاه صادر کننده حکم پیشنهاد دهد.

۲۴۲. جزای نقدی روزانه عبارت است از؛ یک هشتم تا یک چهارم درآمد روزانه محکوم مطابق با روزهای جزای نقدی که به حسب اهمیت و میزان مجازات در بندهای ماده ۸۵ ق.م.ا قید شده است.

۲۴۳. محکوم به جزای نقدی روزانه موظف است در پایان هر ماه ظرف ده روز مجموع جزای نقدی روزانه همان ماه را پرداخت نماید.

۲۴۴. چنانچه حکم دادگاه مبنی بر محکومیت به جزای نقدی معین موضوع ماده ۸۶ ق.م.ا باشد، قاضی اجرای احکام ضمن احضار محکوم علیه در برگ احضاریه قید می‌کند در صورتی که ظرف ده روز نسبت به پرداخت جزای نقدی اقدام نماید از مزایای مذکور در تبصره (۳) ماده ۵۲۹ قانون آیین دادرسی کیفری برخوردار می‌شود. در غیراینصورت وفق مقررات قانونی اقدام می‌گردد. (ماده ۴۵ آیین نامه نحوه اجرای تعلیق و تعویق... (۱۳۹۸) در صورت موافقت محکوم علیه، مراتب کسر از

حقوق محکوم علیه به محل اشتغال وی اعم از دولتی یا خصوصی اعلام می‌شود تا ماهانه به حساب مخصوصی که اجرای احکام اعلام می‌کند، واریز نماید و در صورت قطع رابطه شغلی با محل اشتغال فوراً مراتب را اعلام نماید. (ماده ۴۷ آیین نامه نحوه اجرای تعلیق و تعویق... ۱۳۹۸)

۲۴۵. دادگاه می‌تواند ضمن حکم به مجازات‌های جایگزین حبس، مجرم را از حقوق اجتماعی برای حداکثر ۲ سال محروم کند. (ماده ۸۷ ق.م.ا)

توجه

- مدت محرومیت از حقوق اجتماعی ناشی از مجازات‌های تکمیلی حداکثر ۲ سال می‌باشد.
- مدت محرومیت از حقوق اجتماعی به عنوان مجازات تبعی ناشی از محکومیت‌های کیفری مؤثر متناسب با نوع محکومیت؛ ۲، ۳ یا ۷ سال می‌باشد.
- مدت محرومیت از حقوق اجتماعی که دادگاه ضمن مجازات‌های جایگزین حبس می‌تواند تعیین کند، حداکثر ۲ سال می‌باشد.

۲۴۶. تدابیر موضوع ماده ۴۲ ق.م.ا و دستورات موضوع ماده ۴۳ ق.م.ا در موارد زیر به موجب قانون به کار رفته‌اند:

- در قرار تعویق مراقبتی صدور حکم (ماده ۴۱ ق.م.ا)
- در قرار تعلیق مراقبتی اجرای مجازات (ماده ۴۸ ق.م.ا)
- در نظام آزادی مشروط (فقط دستورات - ماده ۶۰ ق.م.ا)
- در نظارت الکترونیکی (ماده ۶۲ ق.م.ا)
- در دوره مراقبت (فقط دستورات - ماده ۸۳ ق.م.ا)

● کیفیات مشدده مجازات (مواد ۱۳۱ تا ۱۳۹ ق.م.ا)

۲۴۷. جهات تشدید مجازات دو نوع‌اند:

- جهات عام تشدید مجازات مانند تکرار جرم و تعدد جرم
- جهات خاص تشدید مجازات که اعم اند از جهات عینی (یا وقایع بیرونی مثل وقوع جرم در شب همانند تشدید مجازات برای ارتکاب سرقت شبانه) و جهات شخصی (یا درونی مثل وجود سمت دولتی یا عمومی برای مرتکب جرم همانند کلاهبرداری مشدده موضوع فراز دوم از ماده ۱ ق.ت.م.ا.ک مصوب ۱۳۶۷).

● تعدد جرم (مواد ۱۳۱ تا ۱۳۵ ق.م.ا)

۲۴۸. تعدد جرم، وضعیت مجرمی است که مرتکب جرایم متعدد (بیش از یک جرم) شده است که برای هیچ یک از این جرایم موضوع محکومیت کیفری قرار نگرفته و از این رو به دلیل وجود حالت خطرناک در وی، با رعایت شرایط مقرر قانونی مجازات وی قابل تشدید می‌باشد.

۲۴۹. در جرایم مستوجب حد؛ تعدد جرم موجب تعدد مجازات است مگر در مواردی که جرایم ارتكابی و نیز مجازات آنها یکسان باشد.

۲۵۰. در تعدد جرایم مستوجب حد اعدام و حد حبس ابد: فقط حد اعدام اجرا می‌شود.

۲۵۱. در تعدد جرایم مستوجب حد اعدام و حد تبعید: فقط حد اعدام اجرا می‌شود.

۲۵۲. چنانچه دو یا چند جرم حدی در راستای هم و در یک واقعه باشند؛ فقط مجازات اشد اجرا می‌گردد. مانند تفخیز در هنگام لواط که تنها مجازات لواط اجرا می‌گردد.

۲۵۳. چنانچه قذف نسبت به دو یا چند نفر باشد دو یا چند مجازات اجرا می‌شود. (تبصره ۴ ماده ۱۳۲ ق.ا.م.)

توجه

- قذف نسبت به بیش از یک نفر به نحو «جداگانه» باشد، خواه همه‌ی آنها با هم، خواه جداگانه شکایت کنند، در برابر قذف هر یک، حد مستقلی بر قاذف جاری می‌شود. (ماده ۲۵۶ ق.ا.م.)
- در صورتیکه قذف نسبت به بیش از یک نفر «با یک لفظ» باشد، اگر مقذوفین جداگانه شکایت کنند، در برابر قذف هر یک، یک حد مستقل بر قاذف جاری می‌شود، اگر مقذوفین یک‌جا شکایت کنند، فقط یک حد جاری می‌شود. (ماده ۲۵۷ ق.ا.م.)

۶۶

۲۵۴. در تعدد جرایم مستوجب حدود و قصاص؛ اصولاً مجازات‌ها جمع می‌شوند و اجرای حد مقدم است. مگر اجرای حد موضوع قصاص را از بین ببرد یا موجب تأخیر اجرای قصاص باشد که در اینصورت قصاص مقدم است.

۲۵۵. در تعدد جرایم مستوجب حدود و تعزیرات؛ اصولاً مجازات‌ها جمع می‌شوند و اجرای حد مقدم است، مگر حد سالب حیات باشد و تعزیر حق الناسی یا تعزیر منصوص معین شرعی باشد و موجب تأخیر اجرای حد نباشد که در این صورت، اجرای تعزیر مقدم است.

۲۵۶. در تعدد جرایم مستوجب قصاص و تعزیرات؛ اصولاً مجازات‌ها جمع می‌شوند و اجرای قصاص مقدم است، مگر قصاص از نوع قصاص نفس باشد و تعزیر حق الناسی یا تعزیر منصوص معین شرعی باشد که در این صورت، اجرای تعزیر مقدم است.

۲۵۷. تعدد در جرایم تعزیری دو نوع است:

- تعدد معنوی (ماده ۱۳۱ ق.ا.م.): اعمال مجازات اشد

- تعدد مادی (ماده ۱۳۴ ق.ا.م.): تعیین محکومیت کیفری مطابق الگوهای قانونی تشدید مجازات

۲۵۸. در تعدد معنوی جرم، اگر رفتار واحد مجرمانه متضمن عناوین متعدد مجرمانه باشد، مرتکب به مجازات اشد محکوم می‌شود.

۲۵۹. کلاهبرداری از طریق استفاده از سند مجعول یا خلاصی دادن قاتل از محاکمه با مخفی کردن جسد، نمونه‌های تعدد معنوی جرایم می‌باشند.

۲۶۰. تعدد مادی در جرایم تعزیری دو نوع است:

- تعدد مادی جرایم یکسان

- تعدد مادی جرایم مختلف

۲۶۱. در تعدد مادی جرایم از نوع یکسان: تعیین فقط یک مجازات با امکان تشدید آن با الگوی مقرر در ماده ۱۳۴ ق.م.ا.

توجه

به موجب نظریه مشورتی شماره ۷/۹۹/۶۹۳ مورخ ۱۳۹۹/۶/۱۲ اداره حقوقی قوه قضاییه؛ در موارد زیر جرایم «غیر مختلف» محسوب می‌شوند:

۱. ارتکاب یک جرم خاص به صورت متعدد، مانند ارتکاب متعدد سرقت‌های منطبق با یک ماده مشخص.

۲. جرایمی که به رغم تعدد عنصر قانونی و متفاوت بودن مجازات‌ها، تحت عنوان جرم واحد شناخته می‌شوند، مانند سرقت‌های متعدد، جعل اسناد مختلف، صدور چک بلامحل به هر شیوه که در قانون مقرر شده است.

۳. دو یا چند رفتار مجرمانه که در یک ماده قانونی ذکر و برای آنها مجازات پیش‌بینی شده است.

۴. رفتارهای متعدد مجرمانه که موضوع آنها واحد است، مانند حمل، نگهداری، فروش، صادرات، واردات و ساخت مواد مخدر از نوع واحد، مشروبات الکلی، تجهیزات دریافت از ماهواره و اسلحه و مهمات از نوع واحد.

۵. جرایمی که مجازات جرم دیگر درباره آن مقرر شده است یا طبق قانون جرم دیگری محسوب می‌شود، مانند کلاهبرداری و جرایمی که مجازات کلاهبرداری درباره آنها مقرر شده است یا طبق قانون کلاهبرداری محسوب می‌شود. ضمناً در مواردی که به موجب نص خاص یا رأی وحدت رویه دیوانعالی کشور از قبیل رأی شماره ۶۲۴ مورخ ۱۳۷۷/۱/۱۸ هیأت عمومی دیوانعالی کشور در خصوص جعل و استفاده از سند مجعول بر خلاف ضوابط و معیارهای فوق احکام خاص مقرر شده باشد، به همان ترتیب عمل می‌شود. (به موجب رأی وحدت رویه مذکور ارتکاب جعل و استفاده از سند مجعول توسط یک نفر تعدد مادی مختلف محسوب می‌شود).

۲۶۲. الگوی تشدید مجازات در تعدد مادی جرایم از نوع مختلف، اگر دو یا سه فقره باشند و دارای مجازات قانونی با حداقل و حداکثر:

«تعیین مجازات از بیش از میانگین حداقل و حداکثر تا حداکثر مجازات قانونی.»

۲۶۳. الگوی تشدید مجازات در تعدد مادی جرایم از نوع مختلف، اگر دو یا سه فقره باشند و دارای مجازات قانونی ثابت یا مجازات قانونی در آنها فاقد حداقل باشد:

«تعیین مجازات از اصل مجازات تا تشدید آن به میزان یک ششم اصل مجازات.»

۲۶۴. الگوی تشدید مجازات در تعدد مادی جرایم از نوع مختلف، اگر چهار فقره و بیشتر باشند و دارای مجازات قانونی با حداقل و حداکثر:

«تعیین مجازات از حداکثر تا تشدید آن به میزان یک چهارم حداکثر.»

۲۶۵. الگوی تشدید مجازات در تعدد مادی جرایم از نوع مختلف، اگر چهار فقره و بیشتر باشند و دارای مجازات قانونی ثابت یا مجازات قانونی در آنها فاقد حداقل باشد:

«تعیین مجازات از اصل مجازات تا تشدید آن به میزان یک چهارم اصل مجازات.»

۲۶۶. در جرایم تعزیری اگر از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل گردد (تعدد مادی نتایج مجرمانه) مرتکب به مجازات جرم اشد محکوم می‌گردد.

۲۶۷. خطاب کردن دیگری با «یک عبارت» که هم موجب توهین به او و هم متضمن افتراء به اقوام وی باشد، تعدد مادی نتایج مجرمانه است.

توجه

- در تعدد معنوی، رفتار مجرمانه واحد متضمن عناوین مجرمانه متعدد است و مجرم به مجازات اشد محکوم می‌شود. (ماده ۱۳۱ ق.م.ا)

- در تعدد مادی نتایج مجرمانه، از رفتار مجرمانه واحد، نتایج مجرمانه متعدد حاصل می‌شود و مجرم به مجازات جرم اشد محکوم می‌شود. (بند (چ) ماده ۱۳۴ ق.م.ا)

۲۶۸. اگر مجموع رفتار ارتكابی در قانون واجد عنوان مجرمانه مستقلی باشد، از شمول مقررات تعدد جرم خارج بوده و مجازات قانونی تعیین شده برای همان جرم اعمال می‌گردد. (ر.ک به جرم نهب و غارت موضوع ماده ۶۸۳ ق.تعزیرات ۱۳۷۵)

۲۶۹. در تعدد جرایم تعزیری درجه‌های هفت و هشت با یکدیگر، حسب مورد مطابق الگوی تشدید

تعدد مادی دو یا سه فقره‌ای یا چهار فقره‌ای و بیشتر اقدام می‌شود و جمع جرایم درجه هفت و هشت با درجه شش و بالاتر سبب تشدید مجازات جرایم درجه شش و بالاتر نمی‌شود. بنابراین در چنین وضعی برای جرایم درجه هفت و هشت جداگانه و برای جرایم درجه یک تا شش جداگانه تعیین محکومیت می‌شود و در نهایت مجازات اشد اجرا می‌شود.

۲۷۰. در کلیه موارد تعدد مادی جرایم مستوجب تعزیر، بعد از تعیین محکومیت مشدد در هر فقره مطابق الگوهای تشدید، فقط مجازات اشد مندرج در دادنامه اجرا می‌شود.

۲۷۱. اگر مجازات اشد به علل قانونی تقلیل یابد یا تبدیل شود یا غیر قابل اجرا شود: مجازات اشد بعدی اجرا می‌شود و در این صورت میزان مجازات اجرا شده قبلی در اجرای مجازات اشد بعدی محاسبه می‌شود.

۲۷۲. گذشت شاکی خصوصی در جرم قابل گذشت، نسخ قانون یا مرور زمان کیفری از علل قانونی‌اند که موجب غیرقابل اجرا شدن مجازات می‌شوند.

۲۷۳. آزادی مشروط، تعلیق اجرای مجازات و عفو در حکم اجرای مجازات می‌باشند. بنابراین اگر حکم اشد در حال اجرا، مشمول یکی از این نهادها قرار گیرد، مجازات کامل شده، فرض می‌گردد و نیازی به اجرای مجازات اشد بعدی نیست.

۲۷۴. اگر در جرمی مجازات اصلی از نوع مجازات‌های مواد ۲۳ یا ۲۶ ق.م.ا باشد، آن مجازات اجرا می‌شود ولو اشد نباشد.

۲۷۵. اگر مجازات اشد با لحاظ ماده ۲۵ ق.م.ا فاقد اثر تبعی باشد و مجازات خفیف تر از آن دارای اثر تبعی باشد، علاوه بر اجرای مجازات اشد، اثر تبعی مجازات خفیف تر نیز اعمال می‌شود.

۲۷۶. در تعدد جرایم مستوجب تعزیر در صورت وجود جهات تخفیف مجازات برای هر یک از جرایم، مطابق مواد ۳۷ و ۳۸ ق.م.ا اقدام می‌گردد.

۲۷۷. طبق رأی وحدت رویه شماره ۷۳۸ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۳۰ هیأت عمومی دیوانعالی کشور؛ با توجه به اینکه قانون مبارزه با مواد مخدر در مورد تعدد جرم مقرراتی وضع نکرده است، بنابراین جرایم موضوع آن قانون از جهت مقررات تعدد جرم مشمول ماده ۱۳۴ ق.م.ا می‌باشند.

● تکرار جرم (مواد ۱۳۶ تا ۱۳۹ ق.م.ا)

۲۷۸. تکرار جرم، وضعیت مجرمی است که پس از محکومیت قطعی کیفری برای جرمی، مرتکب جرمی دیگر شده است که با لحاظ مقررات قانونی و احراز شرایط، مجازات وی در جرم اخیر قابل تشدید می‌باشد.

۲۷۹. در جرایم مستوجب حد، هرگاه کسی سه بار مرتکب یک نوع جرم موجب حد شود و هر بار حد

بر وی جاری گردد، حد وی در مرتبه چهارم اعدام است.

۲۸۰. تکرار جرم در جرایم تعزیری منوط به تحقق شرایط ذیل است:

- محکومیت قطعی کیفری به مجازات درجه ۱ تا ۵

- ارتکاب جرم با مجازات قانونی درجه ۱ تا ۶ از زمان قطعیت حکم کیفری قبلی تا زمان حصول اعاده حیثیت از آن (ماده ۲۵ ق.م.ا) یا شمول مرور زمان اجرای مجازات در مورد آن (ماده ۱۰۷ ق.م.ا)

۲۸۱. محدوده تشدید مجازات در تکرار جرم عبارت است از: تعیین مجازات از میانگین حداقل و حداکثر مجازات قانونی تا بیش از یک چهارم حداکثر مجازات.

۲۸۲. مقررات تکرار جرم در جرایم اطفال و جرایم سیاسی و مطبوعاتی اعمال نمی‌گردد.

۲۸۳. مبدأ محاسبه بازه تکرار جرم در جرایم تعزیری: بعد از قطعیت حکم کیفری می‌باشد.

۲۸۴. پایان زمان محاسبه بازه تکرار جرم در جرایم تعزیری: زمان حصول اعاده حیثیت با لحاظ ماده ۲۵ ق.م.ا در مواردی است که محکومیت کیفری اجرا شده و یا زمان شمول مرور زمان اجرای مجازات است با لحاظ ماده ۱۰۷ ق.م.ا در مواردی که اجرای مجازات ناشی از محکومیت قطعی کیفری، مشمول مرور زمان شده باشد.

۲۸۵. طبق رأی وحدت رویه شماره ۷۷۶ مورخ ۱۳۹۸/۲/۱۰ هیأت عمومی دیوانعالی کشور؛ برای اعمال مقررات تشدید مجازات در اثر تکرار جرم نسبت به مجرمین مواد مخدر موضوع بندهای یک تا پنج ماده ۸ قانون مبارزه با مواد مخدر، انطباق جرم مذکور در هر بند با محکومیت سابق مربوط به همان بند از حیث مقدار مواد مخدر لازم است و با این وصف مقررات عمومی ماده ۱۳۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا در این موارد حاکم نیست.

توجه

در حالیکه از جهت اعمال مقررات تعدد جرم، جرایم موضوع قانون مبارزه با مواد مخدر، مشمول عمومات حقوق کیفری و ماده ۱۳۴ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا می‌باشند، اما در مورد مقررات تکرار جرم در جرایم موضوع ماده ۸ ق مبارزه با مواد مخدر، ماده ۱۳۷ اصلاحی ۱۳۹۹ ق.م.ا حاکم نمی‌باشد.

۲۸۶. در تکرار جرایم تعزیری، در صورت وجود جهات تخفیف، مطابق مواد ۳۷ و ۳۸ ق.م.ا اقدام می‌شود.

۲۸۷. در صورتی که مرتکب دارای سه فقره محکومیت قطعی مشمول مقررات تکرار جرم یا بیشتر از آن باشد، مقررات تخفیف اعمال نخواهد شد. با توجه به این امر، ماده ۶۶۶ ق.تعزیرات ۱۳۷۵ و تبصره آن ناظر بر اعمال محدودیت خاص در مورد تکرار کنندگان جرم سرعت تعزیری، به استناد ماده ۱۵ قانون

کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹، نسخ شده است.

۲۸۸. در تکرار جرم در صورت وجود سابقه محکومیت کیفری مؤثر، امکان تعویق صدور حکم و تعلیق اجرای مجازات منتفی است ولی در صورت وجود محکومیت کیفری غیر مؤثر امکان تعلیق و تعویق متصور است.

۲۸۹. طبق رأی وحدت رویه شماره ۷۹۵ مورخ ۱۳۹۹/۶/۱۸ هیأت عمومی دیوانعالی کشور؛ با عنایت به اینکه مطابق قسمت دوم ماده ۱۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات بعدی «نوع، مقدار، کیفیت اجرا و مقررات مربوط به تخفیف، تعلیق، سقوط و سایر احکام تعزیر به موجب قانون تعیین می‌شود» و تشدید مجازات موضوع ماده ۱۳۷ قانون مذکور شامل انواع تعزیر از جمله شلاق نیز می‌شود، همچنین مقررات ماده ۱۹ همین قانون بنا به صراحت تبصره ۴ آن، تنها جهت تعیین درجه مجازات است و لذا دلالتی بر استثناء مجازات شلاق تعزیری از شمول احکام عام راجع به تشدید مجازات ندارد و قاعده «التعزیر دون الحد» نیز ناظر به تعیین مجازات بدون اعمال کیفیات مشدده است؛ بنا به مراتب فوق، تشدید مجازات شلاق تعزیری با رعایت سایر شرایط قانونی فاقد اشکال است.

● سقوط مجازات‌ها (مواد ۹۶ تا ۱۲۱ ق.م.ا)

۲۹۰. موارد سقوط مجازات‌ها عبارت‌اند از:

- فوت محکوم علیه
- عفو
- نسخ قانون جزا
- گذشت شاکی در جرایم قابل گذشت
- مرور زمان اجرای مجازات
- توبه مجرم
- قاعده درأ

۲۹۱. بنابر اصل شخصی بودن مجازات‌ها با مرگ محکوم علیه، اجرای کیفر ساقط می‌گردد.

۲۹۲. کلیه مجازات‌ها ولو جزای نقدی با مرگ محکوم علیه ساقط می‌شوند و تنها استثناء دیه می‌باشد.

۲۹۳. با فوت محکوم علیه در جنایات، اعم از عمد، شبه عمد یا خطای محض دیه از اموال جانی برداشت می‌شود و بر اساس مواد ۴۳۵، ۴۷۴ و ۴۷۵ ق.م.ا دیه به مجنی علیه یا ولی دم پرداخت می‌شود ولو از طریق بیت المال.

۲۹۴. جنون محکوم علیه؛ عامل سقوط کیفر نیست.

۲۹۵. در جرایم موجب حد و قصاص؛ با بروز جنون پس از صدور حکم قطعی، مجازات ساقط نمی‌گردد.

۲۹۶. در جرایم مستوجب مجازات‌های تعزیری؛ با بروز جنون پس از صدور حکم قطعی یا بروز جنون حین اجرای مجازات:

- مجازات‌های مالی از اموال محکوم برداشت می‌شود.
- در مورد حبس، محکوم به جای زندان در مراکز روانی و بیمارستان نگهداری می‌شود و این ایام جزء مدت محکومیت وی محسوب می‌شود.
- اگر امید به بهبودی محکوم باشد، اجرای مجازات تا زمان افاقه به تأخیر می‌افتد.
- اگر امیدی به بهبودی نباشد یا بیماری مانع اجرای حکم باشد یا با اجرای مجازات وضعیت بیماری وخیم تر شود، پرونده برای تبدیل مجازات به مجازات مناسب به مرجع صادر کننده حکم قطعی ارسال می‌شود.

۲۹۷. عفو شامل عفو عمومی (عفو عام) و عفو خاص (عفو خصوصی یا عفو رهبری) می‌باشد.

۲۹۸. عفو عمومی از طریق نهاد قانون‌گذار قابل اعمال است و از قواعد آمره و مربوط به نظم عمومی بوده و بنابراین؛ غیر قابل تراضی و غیر قابل امتناع است.

۲۹۹. عفو عمومی موجب توقف دادرسی و سقوط مجازات می‌باشد و همه آثار محکومیت کیفری را منتفی می‌کند.

۳۰۰. عفو عمومی شامل کلیه متهمان و محکومان موضوع قانون عفو می‌شود.

۳۰۱. عفو عمومی فقط شامل جرایم تعزیری است.

۳۰۲. عفو عمومی و عفو خصوصی، هر دو موجب سقوط دعوی عمومی می‌باشند ولی در دعوی خصوصی اثری ندارند.

۳۰۳. عفو خصوصی یا عفو رهبری به موجب ماده ۹۶ ق.م.ا و بند ۱۱ اصل ۱۱۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از اختیارات رهبری است که با پیشنهاد رئیس قوه قضاییه، طرح در کمیسیون عفو و تخفیف مجازات‌ها و با موافقت رهبری محقق می‌گردد.

۳۰۴. سازوکارهای ناظر بر عفو رهبری در آیین نامه کمیسیون عفو و تخفیف مجازات‌ها مصوب ۱۳۸۷ تقنین شده است.

۳۰۵. عفو رهبری موجب بخشیدن تمام یا قسمتی از مجازات محکومان می‌گردد.

۳۰۶. عفو رهبری شامل مجازات‌ها با جنبه حق الناسی نیست و برخی جرایم به شرح زیر به موجب آیین نامه کمیسیون عفو و تخفیف مجازات‌ها از شمول عفو رهبری خارج می‌باشند:

- قاچاق حرفه‌ای مواد مخدر

- جرایم شامل حق الناس